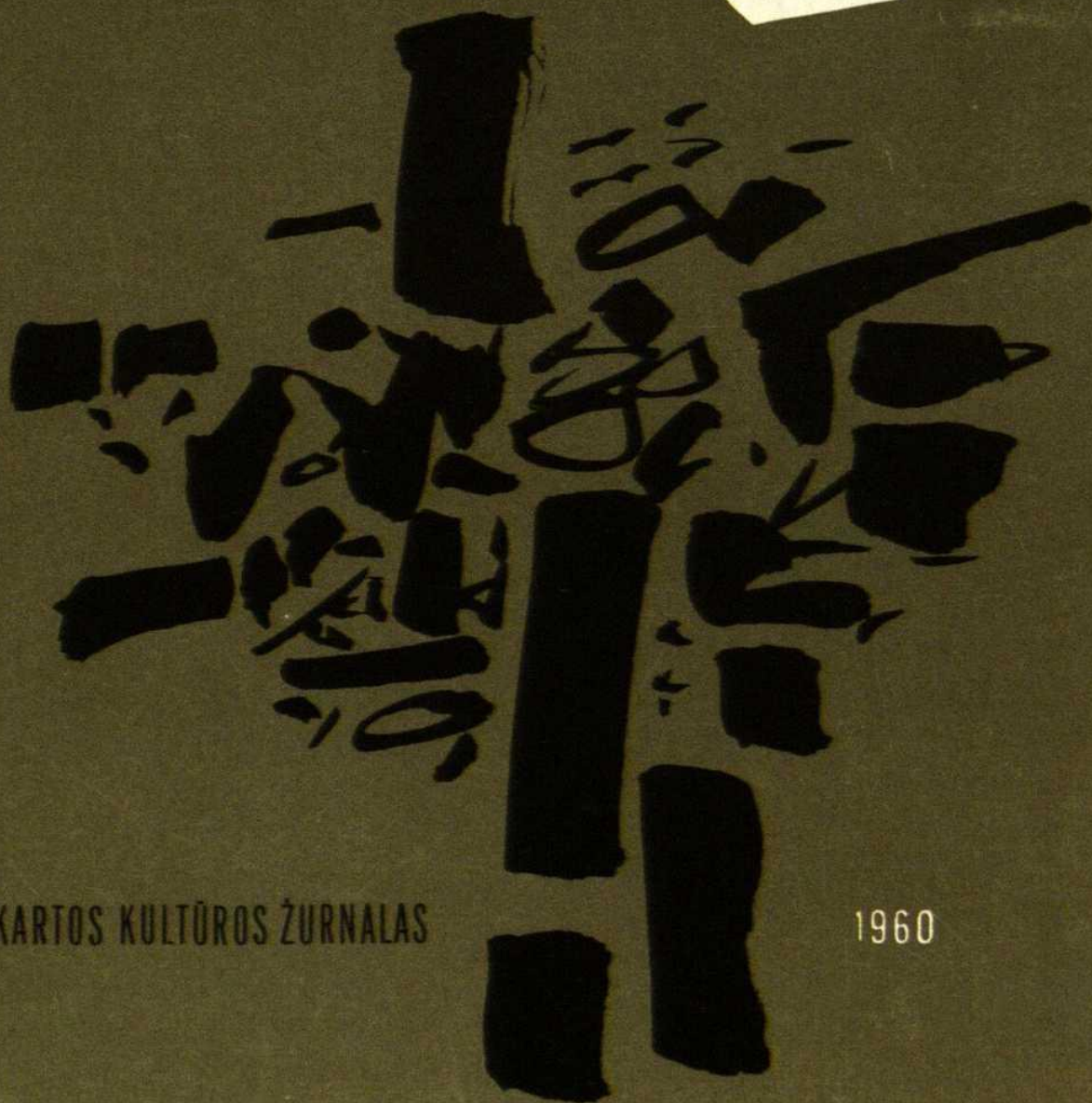

2

Kęstutis Almenas • Karolis Drunga • Jurgis Gimbutas
Marija Gimbutienė • Antanas Gustaitis • Vytautas Kavolis
Vladas Krivickas • Algimantas Mackus
Jonas Mekas • Lūnė Sutema • Rimvydas Šilbajoris
Antanas Škėma • Julius Šmulkštys • Leonas Svedas

metmenys

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

1960

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis

5635 W. 22nd Place, Cicero 50, Ill.

Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas.

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, Jonas Bilėnas, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, dr. Marija Gimbutienė, Jurgis Jaks-Tyris, Zina Katiliškienė, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Julius Šmulškštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa.

Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau.

Šio numerio kalbą peržvelgė: dr. Petras Jonikas.

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Vytautas Ardicikas, Klemas Čeputis, Rūta Čeputytė, dr. E. Kaminskas, Rita Kavolienė, Elena Kėželienė, Julius Lintakas, Vaidotas Vaitys, Henrieta Vepštienė, Danutė Žygaitė.

Administruoja: Ramojus Vaitys,
926 Hinman Ave.
Evanston, Ill.

Kaina: šio numerio — 1.50 dol. Keturių numerių prenumerata — 4 dol., Garbės Prenumerata — 10 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė.

Laikydami liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, 6051 So. Ashland Ave. Chicago, Ill.

NEPRIKLAUSOMOJI LIETUVA ŠIANDIENIU ĮVERTINIMU: I

Ateina jaunoji, skeptikų, karta, ir mūs pareiga atvirai ir nuoširdžiai padėti jai susverti tiesą ir skausmą praeityje, ir taipgi atsakomybę už visa kas gera ir visa kas bloga tautos ir valstybės gyvenime (1).

JERONIMAS CICĖNAS

1918-1940 metų laikotarpis mums ne tik reikšmingas, bet ir tebeaktualus. Buvo jis XX-jo amžiaus lietuvių tautos politinio ir kultūrinio subrendimo liudytojas bei šiandienės, krašte ir išeivijoje, lietuvių bendruomenės tiesioginis **išeities taškas**, kurio tęstinumus pastebime apžvelgdami vėliausias visuomenines aktualijas (plg. "Triukšmingieji įvykiai" apžvalgų skyriuje). Šia prasme Nepriklausomosios Lietuvos idealas ir realybė teberiša krašto ir išeivijos lietuvius. Buvo, pagaliau, Nepriklausomoji Lietuva ir mūsų **tautinio identiteto išbandymas**, nes kuriomis kitomis sąlygomis gali tauta tiksliau išmėginti savo pajėgumus ir nepajėgumus, kaip tada kai ji savarankiškai tvarkosi?

Šiandien mūsų esama jau pakankamai subrendusių, kad į savo istoriją žvelgtume analitiniu sąžiningumu, nepasiduodami pradedančiųjų tautų romantiniam nai-vumui — ar emigrantų ignorancijai. Kas kritikuotina — be baimės kritikuotina, ir kas pripažintina — džiaugs-

mingai pripažintina. Analitinės pastangos tikslas: savęs pažinimas tikroje savo didybėje ir menkystėje, tiesus ir dvasią brandinąs.

Objektyvaus Nepriklausomosios Lietuvos vaizdo ypač pasigenda išeivijoje intelektualiai bręstanti karta, kurios šaknų dalis — nors daug kam jau nebepastebimai — palieka Nepriklausomąją jaugusi. Tokio vaizdo tačiau neturime. Daug kas viešąjį Nepriklausomosios Lietuvos vaizdą formuojančiųjų pristatoma per siauru, pernelyg daliniu požiūriu.

Nepriklausomosios Lietuvos veido išryškinimą mes priėmėme savuoju uždaviniu, nes, viena, to reikia mūsų specifiniam identitetui istorijoje nustatyti, o, antra, esame jau pakankamai nuo įvykių nutolusi karta, kad patarnautume nešališku katalistu nuomonių išsikristalizavimo ir sintetinio vaizdo išryškėjimo vyksme.

Medžiagos surinkimo talkon susikvietėm plačią lietuvių visuomenės atstovų skalę. Gautuosius atsakymus **Metmenys** suredagavo, teisleisdami vieną kitą nekonkrečią pastabą ir teatkreipdami dėmesį į kai kuriuos tarpusavio prieštaračius ar teigimą papildančias kitų atsakiusiųjų mintis. Niekas nekoreguota, ir išvados išvestos grynai iš patiektųjų atsakymų.

Nėra šios gerokai skirtingų asmenų nuomonės tokios tarpusavyje prieštaringos, kad, visas jas laikant intelektualiai integraliom analizėm, nesusidarytų bendro epochos dvasios vaizdo pradmenys.

ABEJOJANČIŲJŲ ABEJONĖS

VINCAS TRUMPA: *Metmenų* redaktorius kreipėsi į kelias dešimtis plunksnos žmonių, prašydamas atsakyti į keturis klausimus, liečiančius NL gyvenimą. Iš tų atsakymų jis norėtų susidaryti "objektyvų ir visapusišką NL vaizdą", kurio ypač pasigendanti jaunoji karta. Atrodo, visiškai suprantamas toks pageidavimas jaunesniųjų, kurie visiškai arba tik labai maža teprisimena NL laikotarpį, juoba kad tiek daug prieštaraujančių nuomonių jie apie tą laikotarpį girdi.

Tačiau, antra vertus, ir visiems pakviestiesiems atsakius į šią anketą ir kiek galima plačiau ir sąžiningiau, aš labai abejoju, ar bus galima susidaryti objektyvus ir visapusiškas NL vaizdas. Dėl objektyvumo tuojau pat reikia pasakyti, kad jis apskritai vargu įmanomas, ypač jei tą objektyvumą kantiškai suprasime, kaip kažką, kas nepriklauso nuo individualaus išvaizdavimo ar nusistatymo. NL laikotarpis dar per šviežias ir per daug mes, kurie esame kviečiami dėl jo pasisakyti, esame sukišę į jį savo nagus, kad galėtume jį traktuoti kaip objektą. Todėl socialistas pateiks vieną jo vaizdą, katalikas — kitą, liberalas — trečią, nacionalistas — ketvirtą, jeigu apsiribotume tik politinėmis kategorijomis. Atsiminimų rašytojai (o tokių turime apščiai!) parodė, kaip apie vieną ir tą patį dalyką kiekvienas jų kitaip nušneka (2).

VINCAS RASTENIS: Abejoju, ar keletu ar net kelių dešimčių asmenų subjektyvūs išpūdžiai bus pakankama medžiaga Nepriklausomosios Lietuvos veidui išryškinti. Subjektyviuose išpūdžiuose gali būti išibrėžę nebūtinai svarbiausi, nebūtinai būdingiausi bruožai (3).

VINCAS TRUMPA: O kaip su visapusiškumu? Rodos, J. S. Mill yra pasakęs, kad vienas pasivaikščiojimas Londono gatvėmis daug daugiau gali pasakyti apie Londono gyvenimą negu visos perskaitytos apie jį knygos. Dėl to ir šiuo atveju, nežiūrint kiek ir kaip plačiai beatsakys į šią anketą, visapusiško NL vaizdo tie atsakymai neduos. NL gyvenimas buvo per daug pilnas, turtingas ir įvairus. (4).

I. BŪDINGIEJI NEPRIKLAUSOMOSIOS LIETUVOS BRUOŽAI

Į šį, kaip ir kitus klausimus, atsakymai yra suskirstyti keturiomis analitinėmis kategorijomis: A — ūkis, B — bendruomenė, C — politinė sistema ir D — kultūra.

A. ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: "Raktas" Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo visumai suprasti tėra tik vienas: krašto ekonominė santvarka. Pasirinkimas būti smulkios ir, kiek vėliau, vidutinės žemės nuosavybės kraštu iš anksto nulėmė, kad, šalia ūkininkų klasės, turės susiformuoti ir smulkioji bei vidutinioji miestietija; kad ši "naujoji klasė" turės savąją ideologiją (klaidingai tapatinamą su visos tautos aspiracijomis), kurioje drauge ir prieštaraujantčiai reikšis ir "prarasto" kaimo idealizavimas, ir naujo buržuazinio gyvenimo stiliaus reikalavimai (6).

TEODORAS DAUKANTAS: Baigta su dvarais! (7)

VYTAUTAS VARDYS: Būdingiausias bruožas — keitimasis miestuose, taigi ir “miestiečio” augimas... Antra, materialinis atsilikimas kaime, nors švietimas, o kartu ir jaunosios kartos reikalavimai ir kilo. (8).

Istoriškai naujos lietuviškosios miestietijos atsiradimas eilės anketą atsakiusiųjų laikomas vienu iš būdingiausių NL bruožų. Miestietijos charakteristikai įžvelgti dar žr. Nr. 12, 13, 14, 86 ir 89. Nepriklausomoje Lietuvoje užaugusi jaunoji karta dar apibūdinama Nr. 12, 18, 22, 25, 35, 60.

TEODORAS DAUKANTAS: Ūkiškas sugebėjimas balansuoti biudžetą (9).

JURGIS GIMBUTAS: Tuo tarpu technikoje NL nesusėta galutinai nugalėti menkavertiškumo jausmas. Pramonėje ir svarbiose statybose naudotasi užsienio firmų ir svetimtaučių rangovų patarnavimais, kur reikėjo ir kur nereikėjo. Pagal neišmintingas koncesijas kliuvo jiems išpūsti pelnai, o Lietuvos technikos pažanga buvo stabdoma. Pavyzdžiui paminėsiu belgų valdomą Kauno elektrinę ir švedų degtukų fabriką. Iš tikrųjų lietuviai mokėjo ir elektros stotį administruoti, ir degtukus gaminti. Be skriaudos kultūriniais reikalais, lietuviai turėjo daugiau veržtis į verslus, pramonę ir prekybą. Šiuo atžvilgiu latviai mus neabejotinai pralenkė. Lietuviai būdingas psichologinis nusiteikimas buvo dirbti žemę arba saugiai tarnauti įstaigoje, kur nereikalinga veržli inciatyva ir rizika (10).

B. VANDA SRUOGIENĖ: Nepaprastas veržlumas, darbštumas ir platus užsimojimas. Tie bruožai vedė mūsų žmones ir į teigiamos kūrybos laimėjimus ir kartu buvo priežastis negiamų reiškinių, kurie šiandien žudo mūsų emigraciją — greito nutautimo, prisitaikymo, oportunizmo, moralės principų nepaisymo. (11).

Nr. 11 pabrėžiamas lietuvių veržlumas prieštarauja Nr. 10 cituotam lietuvių inertiškumui. Sulyginus šiuos du pareiškimus su kai kuriais toliau cituosimais, susidaro įspūdis, kad lietuviai buvo veržlūs kultūros srityje ir žemės ūkyje, tačiau inertiški ir nepaslinkęs moder-

nioje pramonėje bei prekyboje. Ši charakteristika galėtų liudyti idealistinio mentaliteto vyravimą prieš materialistinį, jeigu didelis dėmesio atkreipimas į žemės ūkį (žr. Nr. 27-30) nerodytų, kad ir materialistinis pradas brangintas — tikrai konservatyvesnėje, priešindustrinėje formoje. Išvada: lietuvių charakteris nesvetimas veržlumui, tačiau jį riboja susivaržymas konservatyvomis formomis.

KAROLIS DRUNGA: Būdingiausiu lietuviškojo visuomeninio gyvenimo bruožu nepriklausomoje Lietuvoje laikau spartų luominės diferenciacijos nykimą, praktiškai — išnykimą. Nors šis procesas istoriškai prasidėjo su baudžiavos panaikinimu, tačiau jis iki 1918 metų visgi buvo dar toks lėtas, jog ir Nepriklausomybės išvakarėse, ypatingai provincijoje, dvarininko — ūkininko, aristokrato — prastuolio ašyje gulėjo dar neperžengiami pylimai. Žemės reforma, galima sakyti, net audringas naujosios inteligentijos atsiradimas iš buvusiųjų žemesniųjų socialinių sluoksnių nuo 1905 m., o ypač ryškiai po 1918 m. panaikino praktiškai visus buvusius, iš feodalizmo epochos dar užsilikusius socialinius skirtingumus ir pertvaras. Užtenka tik susipažinti su mūsų nepriklausomo gyvenimo laikotarpio valstybininkais, akademikais, kultūrininkais ir panašiai bei jų biografijomis, kad būtų galima pamatyti, jog jaunystėje žąsis ganęs žmogus vienos generacijos laikotarpiu pasiekė elitines viršūnes. Ir tai nebuvo paskiros išmtys, bet visuotinis reiškiny.

Nepriklausomo gyvenimo laikotarpiu, žinoma, pradėjo reikštis vėl naujų sąlygų diktuojama diferenciacija — čia profesijos, čia išsilavinimo, čia turto bei einamų pareigų požiūriu. Pradėjo reikštis jau ir tam tikra miestietiškumo įtaka su tipingom pusinteligencijų intencijom laikyti "savo kažkuo geresniu" už ūkininką ar darbininką. Tačiau tai vyko dar paraštėje, ir mokyklose ministerio vaikas be kompleksų sėdėjo šalia darbininko vaiko, ir draugystės, bendravimai jaunimo tarpe rėmėsi ne kuria nors "klasine priklausomybe", bet tik interesų bendrumu ir asmenine abipuse simpatija...

Dar ir dabar kai kas iš mūsų senosios kartos nemėgsta, jei į jį kreipies žodžiu "pone". Prel. Krupavičius man 1946 m. yra kelis kart atrėžęs, kad "nesu joks ponas". Gal tai buvo ar yra tik tam tikras pozavimas, bet manau, kad tuo būdu

pasąmonėje dar reiškiasi antipatija dvarininkui, prieš kurį teko pilvu šliaužioti.

Manau, kad būdingiausias nepriklausomos Lietuvos gyvenimo bruožas buvo savos žmogiškosios vertės pajutimas, menkavertystės komplekso išnykimas ir per keliolika metų įvykęs nusikratymas ne tik išoriškai matytais carinės okupacijos palikimais, bet ir vidiniais, nenatūraliais varžtais. Mano kartos žmonėms kreipimasis "pone" jau nebebuvo šokiruojąs. Nors lietuvių kalboje (kaip pvz. ir vokiečių kalboje) ši sąvoka turi dvi reikšmes, ir gyvojoje kalboje dažnai dar abiem reikšmėm ir vartojama, tačiau sąmonėje šios skirtingos reikšmės buvo jau visai išsiskyrusios, ir "ponas," pavartotas kreipimuisi ar mandagumo formule, reiškė tą patį, ką "Mister" ar "Monsieur". Iškeliu tai tik kaip būdingą simptomą. Už jo gi slypi ilgai prispaustos tautos atgimimas lygiavertiškumo pajutimui tiek tautine, tiek asmenine prasme. Ievos Simonaitytės romane *Pavasarių audroj* dar piešiami individai, kurie 1922 m., nors ir namie lietuviškai kalbėdami, jokių būdu nenorėjo Klaipėdos krašto susijungimo su Lietuva, manydami, kad "mes be vokiečių pražūsime". Tas pats nepasitikėjimas savimi matomas ir eilėje lietuvių veikėjų prieš pat I Pasaulinį karą. Jie, būdami 100% lietuviai, vis dėlto abejojo, ar įmanoma Lietuvos valstybė be Rusijos.

Nepriklausomos Lietuvos gyvenimas visas tos rūšies abejones išsklaidė. Vydūno "sau žmonių" sąvoka, mano manymu, yra motto NL gyvenimo visumai suprasti, nes prasilaužimas į tokį mentalitetą reiškė istorinį posūkį mūsų tautos gyvenime ir *visiškai naują* bruožą lietuvių tautos ir žmogaus istoriniame kelyje (12).

TEODORAS DAUKANTAS: švelnumas socialinių luomų santykiuose. Kuklumas: lietuviai ūkininkai nelindo į poniškumą, kaip darė valdininkai ir, deja, karių dalis (13).

JUOZAS KAMINSKAS: Kas nepriklausomam Lietuvos gyvenimui davė tačiau ryškų bruožą, iš dalies formavo "mentalitetą" ir nuo ko "kvipo" visas mūsų gyvenimas, tai mūsų "inteligentija", kaip dar *Varpe* buvo sakoma, tautos žiedas. Mane stebino to naujai besiformuojančio visuomenės sluoksnio veržlumas "prasikurti", pasitikrinti ramų ir sotų gyvenimą, dažnais atvejais rizikuojant susidurti su baudžiamuoju kodeksu. Ir tai greitai, pirmon vieton dedant pareigą dirbti *sau* ir nevisuomet prisimenant pareigą kraštui bei savajai visuomenei. Spartus miestietėjimas, pagrįstas "bekonine" filosofija. Ir toks "mentalitetas"ėjo iš pačių viršūnių ir vis gilyn,

tiekdamas pavyzdžių bei paskatinimo ir priaugančiai kar-
tai (14).

MYKOLAS VAITKUS: Prieš įkuriant Nepriklausomąją Lietuvą, lietuviai mirko nelaisvėj, apytamsoj, skurde. Nepriklausomybę atgavę, savaime suprantama, jie pasuko pirmiausia į kiek galima didesnės gerovės išigijimą. Iš to, savaime girtino, ryžto ėmė natūraliai kilti ir perdėjimai, tarp kitko — buržuazėjimas, arivizmas, materializmas, tyro idealizmo temimas. Tiesa, švietimu, mokyklomis, knygų leidimu, teatru, opera, apskritai muzika stipriai rūpintasi, kadangi juk to viso reikėjo nepriklausomai valstybei tinkamai reprezentuoti pasaulio akyse ir negauti kaisti iš gėdos: betgi kaskart daugiau ėmė rasti žmonių, kurie mėgo kultūrą ne dėl jos pačios arba ne dėl Tėvynės garbės, bet dėl asmeninio jaukumo santykiuose su svetimtaučiais arba dėl paprastučio dalyko — dėl uždarbio, ir tai kiek galima didesnio. Žinoma, ir to, apskritai imant, neimčiaus smerkti. Bet nebebuvo to gražaus Daukanto, Baranausko, Basanavičiaus, Kudirkos, Jakšto, Maironio laikų idealizmo, kada lietuviai nuširdžiai sakydavo: „Viskas tau, Tėvyne!“ Dabar gi buvo pradėta labai plačiai galvoti, jausti, netgi atvirai sakyti: „Gana jau aukoti viską Tėvynei! Tegu galop jina pradeda aukoti viską savo vaikams!“ (15).

JONAS PAPLĖNAS: N. Lietuvos metu ypatingai subrendo tautinis lietuvių sąmoningumas. Šis procesas labai stipriai paveikė ir tą lietuvių tautos dalį, kuri, istorinių priežasčių dėka, buvo nutautusi. Daugelis bažnyčios ir dvaro sulenkintų mūsų tautiečių (ir net ištisų apylinkių) grįžo atgal į savo tautos kamieną. — Tautiniam sąmoningumui bręsti daugiausia pasitarnavo lietuviškoji mokykla ir tautinės lietuvių (ypač jaunimo) organizacijos (16).

Tyčia sugretiname Nr. 15 ir 16. Priimant abu liudymu už teisingą faktų dokumentaciją, susidaro įspūdis, kad tautinis susipratimas Nepriklausomoje Lietuvoje pasklido platumosna, pasiekdamas mases, bet prarado pačiose savo aukštumose — visuomeninėje vadovybėje — ankstyvesnę, dėl laisvės kovojančios tautos elitui būdingą, idealistinę bei pasiaukojamą pobūdį.

C. VYTAUTAS VAITIEKŪNAS: Nepriklausomybės tarpnis tautos masėse išugdė tautinės valstybės savimonę. Jei Lie-

tuvos nepriklausomybę atstatant tautos masės nebuvo visai tikros jos būtinumu ir jos pasiekiamumu, tai nepriklausomybės laikmetis išamono tautos mases tiek nepriklausomybės būtinumu, tiek jos neišvengiamumu (plg. Nr. 22). Ši sąmonė, nepaisant visų okupanto ir jo marionečių pastangų ją išrauti, tebėra gyva. Suprantama, kaip visur, taip ir lietuvių tarpe pasitaiko oportunistų, prisitaikėlių. Tačiau tautos masės yra tarsi imunizuotos toms sovietinėms patangoms (17).

TEODORAS DAUKANTAS: Liaudis, veikiai auganti į Tautą, vis giliau ir giliau susipranta ir bręsta nepaisyti vyriausybių galimų klaidų, reikale — be vyriausybės direktyvų gaivališkai priešintis svetimiesiems; deja, tokiuose sunkesniuose uždaviniuose, su didesnėmis aukomis.

Motto reikia skirti: vyriausybei, deja, kartais buvo tik propagandos, populiarumui įgyti arba išlaikyti žodžiai, liaudžiai ir ypač jaunimui gili esimo prasmė: "Žinok, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim, ne!" (18).

VINCAS RASTENIS: Tai ne vaizdavimasis, bet greičiau prisiminimas: nepaprastas lietuvių įsidrąsinimas ir beveik apyaktis pasitikėjimas Lietuvos "laiminga žvaigžde". Mes be Vilniaus nenurimsim (išdavikas tas, kas sveikinsis ar kalbės su bet koku lenku, kol Lenkija neatidavė mums Vilniaus!), mes nedelsdami atlietuvinsim Klaipėdos kraštą, dėl bolševikų nėra ko sielotis, jie nieko Lietuvai nedarys — štai nuotaikos, kurių turėjo paisyti rinktos ir nerinktos, bet išsilaikyti norėjusios valdžios... Kaip sau norit, bet nepilniems trims milijonams vieno milžino ideologiškai priešingo kaimyno nepaisyti, o su kitais dviem, palyginti irgi milžinais, būti "ant peilių" — nepaprastai narsu, nors gal ir ne per daug išmintinga... Vyravo įsitikinimas, nors apčiuopiamais ir realiai įmanomais planais dar dažniausiai ir neparemtas, kad patriotiniai lietuvių tautos idealai vis tiek "kaip nors" turi realizuotis, tam kliūtis sudarančios jėgos turi nusilenkti. *Kompromisinių kelių ieškojimas nebuvo populiarus.*

Turtėjimas, civilizacija ir kultūrinis gyvenimas mieste plėtojosi greitesniu tempu negu kaime. Pastangos tą didėti ėmusį skirtumą tarp Lietuvos miesto ir kaimo sumažinti tuo tarpu dar nebuvo davusios žymių vaisių. Pasidarė madinga smerkti miestą, idealizuoti kaimą. Vyravo nuomonės (ar reikalavimai), kad valdžia pakreiptų ūkinio ir kultūrinio gyvenimo svorio centrą kaimo labui. Apskritai, Lietuvoj (kaip ir daug kur kitur) ant valdžios pečių atsakomybę krauti už viską, ypač už tai, kas nepatinka, buvo lyg ir įgimta. Tačiau, net ir taip neilgai nepriklausomoje savo valstybėje gyvenę, la-

bai retas kas iš lietuvių prisileisdavo mintį, kad gal svetima valdžia galėtų būti geresnė. Nepriklausomybė buvo jau tapusi savaime suprantama būtinybė (19).

JONAS PAPLENAS: N. Lietuvos metui būdingas visos mūsų visuomenės politinio galvojimo per didelis susikonzentravimas ties Lietuvos Lenkijos santykiais. "Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim" tarsi pasidarė visų mūsų aspiracijų alfa ir omega, nustūmusi į tolimą užkampį visą kitą aplinką ir visas kitas problemas, jų tarpe ir pavojų iš Sovietų Sąjungos pusės. Per didelis susikonzentravimas ties ta viena, kad ir labai svarbia, problema paveikė, man regis, ne tik eilinio žmogaus, ne tik masės, bet ir daugelio vadovaujančių psichiką, o tai iš dalies pakenkė objektyviam tarptautinių įvykių raidos vertinimui (20).

VLADAS JAKUBĖNAS: Iš 20 nepriklausomo gyvenimo metų 14 metų Lietuva buvo valdoma režimo, kuris išoriškai atrodė griežta totalitarinė diktatūra. Įdomu, kad praktika gerokai skyrėsi nuo teorijos. Atrodo, kad *Lietuvos dvasia esmėje buvo demokratiška* (plg. Nr. 12) ir tokia pasiliko (plg. Nr. 22) prie bet kokio režimo. Praktiškai, vyriausybė buvo linkusi į stagnaciją, ir dažniausiai veikdavo arba nenumatytų įvykių paveikta, arba smarkios visuomenės opinijos spaudžiama. Ši opinija eidavo iš lūpų į lūpas, ji neatsispindėjo kontroliuojamoje spaudoje, tačiau nedideliame krašte tam tikros nuomonės apimdavo visą kraštą, iki valdančios partijos įskaitytinai. Su nedideliu, vienu kitu metų pavėlavimu, vyriausybė būdavo priversta vykdyti tą visuomenės opinią. Ši reiškinį aš laikau bene įdomiausiu ir sveikiausiu mūsų valstybės gyvenime per jos ilgą speudototalitarinį laikotarpį (21).

VYTAUTAS VARDYS: Jaunoji karta augo pasitikinti savimi ir kraštu. Mieste ir kaime. Toji karta taip pat neišvengiamai nešė Lietuvai demokratinę santvarką. Šitai buvo tik laiko klausimas: kol užaugęs jaunimas užims savo pozicijas. Kaimo vyresniųjų tarpe Lietuva dar kai kur nebuvo prigijusi ir jos lojalumas Lietuvai — valstybei — dar buvo abejotino stiprumo. Šito priežastis buvo neabejotinai ekonominė (22).

TEODORAS DAUKANTAS: Vienybė Vilniaus klausimu (23).

JONAS MULOKAS: Norėčiau atsakyti Jeronimo Plečkaičio žodžiais, kada jis 1941 m., tik vokiečiams užėjus, Vilniuje atėjo pas mane, tada statybos skyriaus vedėją, prašyti darbo, pasisakydamas, kad jis esąs žinomas Plečkaitis. Paskiau, kad jei jis jaučiasi esąs lietuvis, — per maža yra lietuvių, kad būtų dar galima skirstytis, — jis darbo pas mane

gausias. Tada jis pasakė: "Aš lietuvių nebepažįstu. Man išvykstant iš Lietuvos, Lietuvoj buvo "žmonių", "katalikų" "krikščionių demokratų", "socialistų" ir kt., bet nebuvo lietuvių. Dabar Lietuvoj pirmoj vietoj atsirado lietuviai" (24).

Vienybę užsienio politikoje — didelį tautinį solidarumą išorės atžvilgiu — atsvėrė griežti suskilimai viduje. Politinis solidarumas apsaugai nuo išorinių įtakų viduje iki okupacijų pradžios neišsikristalizavo tikru politiniu sutarimu. Ši priežastis, drauge su perdėtu susikoncentravimu ties kai kuriais grėsmingais užsienio politikos aspektais (o išorinė grėsmė savaime skatina valdžios galių stiprinimąsi!), galėjo, nepaisant demokratinio sentimentų vyravimo, vesti į nedemokratinės politinės santvarkos išsivystymą.

D. JURGIS GIMBUTAS: Gyvenant Amerikoje, išryškėja vienas toks NL bruožas: pagarba mokslui, menui, intelektualams. Toji pagarba buvo matoma Lietuvos miestuose ir kaime. Nors pinigų visiems reikėjo, nemažiau kaip ir Amerikoje, bet turtingas pirklys nebuvo idealas nei lietuviui moksleiviui, nei mokytojui, nei ūkininkui. Tuo tarpu profesorių, operos dainininką, orkestro dirigentą, gimnazijos direktorių gaubė visų sluoksnių pagarba. Jie buvo palyginti geriau atlyginami už biurokratus ar amatininkus. Kitas specifiškas NL bruožas: įsitikinta, kad lietuvių kalba tinka ne tik pradinei mokyklai, bet universitetui ir teatrui, kavinei ir klubui (25).

TEODORAS DAUKANTAS: Gaivališkas veržimasis į mokslus (kuriam, deja, vis daugiau ir daugiau buvo keliama kliūčių). Švara, kultūrinis augimas (26).

Dokumentai Nr. 25 ir 26, atrodo, liudija kultūrinės funkcijos visuomeniniame gyvenime iškėlimą virš grynai ekonominės funkcijos. Kultūros gamyba ar perdavimas, buvo, matyti, viešojo sentimentų ir ekonominę gerovę apsprendžiančiųjų ne mažiau, o gal ir daugiau vertinami, kaip medžiaginių gėrybių gamyba ar platinimas. (Tai gal viena iš priežasčių, dėl ko nebuvo daug veržiamasi "į verslus, pramonę ir prekybą" — Nr. 10).

Šie dokumentai tačiau, tur būt, neturėtų būti su-

prasti paneigiančiais ankstesnę išvadą, liečiančią ryškų materializmo bruožą NL žmogaus mentalitete. Kultūrinių profesijų palyginti geras medžiaginis atlyginimas (Nr. 25) ir galėjo skatinti materialistinį siekimą reikštis per dvasinės, bet ne medžiaginės veiklos kanalus (Nr. 15). Kultūrinių profesijų iškėlimu NL dalyvavo senoje europietinėje tradicijoje, kuri Ameriką tik pačiu paskutiniu metu tepradėjo ryškiau veikti. Šiuo atžvilgiu Lietuva gali būti laikoma "pralenkusia" Ameriką; iš tikrųjų gi šiuo atveju senoji europinė tradicija ir yra tapusi vienu progresyviausių naujosios Amerikos elementų.

Rastieji Nepriklausomajai Lietuvai būdingi bruožai galėtų būti šitaip trumpai susumuoti: **didelis veržlumas**, išskyrus moderniąją pramonę ir prekybą; **tautinės ir individo vertės sąmonės** plačiosiose masėse išsivystymas; **socialinis solidarumas**, peržengias (reliatyviai atvirų) luomų ribas; bet ir — **miestiečio tipo** bei jo ypač radikaliai atstovaujamo materialistinio geidulio išplitimas; **nerealistinis pasitikėjimas** savąja valstybe kitų valstybių ir savųjų piliečių ("pseudototalitarizmas") atžvilgiu; **nelankstus bekompromisiškumas** ir vidinio politinio solidarumo stoka, iš dalies, gal būt, iš šio visoms srovėms būdingo nelankstumo ir išplaukusi. Formavosi ir kartų skirtumai: jaunoji karta buvusi labiau tautiškai sąmoninga ir demokratiškesnė už vyresniąją.

(Kitame numeryje — kuo iš Nepriklausomos Lietuvos šiandien didžiujamasi).

Algirdas Antanaitis Birutė Cipliauskaitė

Algirdas Greimas Zina Katiliškienė

Marius Katiliškis Algimantas Mackus

Kostas Ostrauskas Jonas Puzinas

Vincas Rastenis Donatas Šatas

Saulius Šimoliūnas Julius Smulkštys

Julija Svadaite Vincas Trumpa

metrašiai

3

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

1960

metmenys

Redaguoja: dr. Vytautas Kavolis.

The Defiance College, Defiance, Ohio.

Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas.

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, Jonas Bilėnas, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, dr. Marija Gimbutienė, Jurgis Jaks-Tyris, Zina Katiliškienė, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa.

Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau.

Šio numerio kalbą peržvelgė: dr. Petras Jonikas.

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Aldona Bendikaitė, Gabrielius Gedvila, Vanda Gegevičiūtė, Dr. V. Kaupas, Giedrė Labanauskaitė, Julius Lintakas, Nijolė Šmulkštienė, Julius Šmulkštys, Liudas Šmulkštys, Henrieta Vepštienė, Irena Virkau.

Administruoja: Ramojus Vaitys,
926 Hinman Ave.
Evanston, Ill.

Kaina: šio numerio — 1.50 dol. Keturių numerių prenumerata — 4 dol., Garbės Prenumerata — 10 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė.

Laikydami liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, 6051 So. Ashland Ave. Chicago, Ill.

NEPRIKLAUSOMOJI LIETUVA ŠIANDIENIU ĮVERTINIMU: II

Ne nuopelnas, kas geriau už tai,
kas anksčiau buvo. Ne tai nuopelnas,
kas buvo gera, bet liko praeityje
su vakar diena. Didžiutis tektų
tuo, kas buvo gera *ir dar šiandien*
tebeturi teigiamos reikšmės.

VALTERIS BANAITIS

Ne visada tai, kuo bendruomenės nariai didžiuojasi, yra būdingiausi jos bruožai. Ne visada stebėtojo iš šalies bus tai, kas bendruomenės nariui sukelia pasididžiavimą, lygiai gerai įvertina. Aiškindamas, dėl ko jis didžiuojasi savąja bendruomene, jos narys gali joje kartais įmatyti ir tokių dalykų, kokių ryškesne forma nebūta. Kita vertus, jo žvilgsnis nebūtinai iš karto apčiuops visa, kuo net ir jis pats, specialiai paklaustas, rastų pagrindo didžiutis.

Šiomis kvalifikacijomis nenorima mesti abejonės dėl žemiau spausdinamųjų pasisakymų tikroviškumo ir svarbos. Šie pasisakymai — ypač jeigu sugretinsime su ketvirtajame **Metmenų** numeryje spausdinsimais atsakymais į klausimą „Kokiais reiškiniiais Nepriklausomojoje Lietuvoje gėdinatės?“ — gali atskleisti objektyvią Nepriklausomosios Lietuvos tikrovę, bet jie gali tos tikrovės visapusiškai ir neatverti. Jų svarba yra ta, kad jie nurodo,

koks Nepriklausomosios Lietuvos **vaizdas** yra išlikęs tremtyje sąžiningai apie ją galvojančiuose šios — šiaudien jau istorinės — Lietuvos žmonėse. Vaizdas, kuris, gal būt, ne menkliau atskleidžia atsakančiųjų mentalitetą, kaip ir faktiškai NL charakteristikas. Bet mums juk negali būti nesvarbu sistemingai išsiaiškinti, **kas šiandienių lietuvių vertinama.**

Šiame **Metmenų** numeryje spausdiname atsakymus į klausimą "Kuriais Nepriklausomosios Lietuvos aspektais labiausiai didžiuojatės?"

1. ŪKIS

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: Nepriklausomosios Lietuvos *idealus vaizdas* — toks, kokį ji aš pats sau pasirinkau ir svetimiesiems, pasitaikius progai, pateikiu: *Lietuva nėra nei rusiškas, nei vokiškas* (šitaip dažnai prasideda pasikalbėjimai apie Lietuvą), bet *skandinaviško tipo kraštas*. Tai maža, darbšti, taikinga ir kultūringa tauta.

Tokiam gerokai suidealintam vaizdai pagrįsti imu iš 1918-1940 m. realybės pagrindinius, mano nuomone, pasididžiavimą ir pasitikėjimą lietuvių liaudimi keliančius elementus. Labai reikšmingu faktu laikau žemės ūkio pakaitą iš javų ūkio į gyvulininkystę, kuri įrodo ne tik dvasinį lietuvių ūkininko lankstumą ir įgimtą inteligenciją, bet ir aukštą skubiai sukurtų kaimo kadrų kvalifikaciją. Lietuvis kaimietis — ne mistiško tautos genijaus reiškėjas, bet gabus ir darbštus ūkininkautojas; lietuviškieji kaimo kadrai — pradžios mokyklų mokytojai, agronomai, pienininkai, kooperatininkai — štai kas, mano įsitikinimu, buvo tikrai vertinga Lietuvoje. Na, ir, žinoma, šių dviejų socialinių sluoksnių darbo ir pastangų rezultatai: krašto ūkio našumas ir kooperatinių ūkio formų — panaikinančių parazitinius tarpininkus — išsivystymas (27).

TEODORAS DAUKANTAS: Žemės reforma buvo studijose laikoma pavyzdinga, pavyzdžiui, ispanų tyrinėtojų, jos kooperatyvu sistema ir organizacija nustebino propagandos apie panstewko litewskie "negalavimus ir skurdą" (girdi, Kauno Lietuva tai "ekonominė nesąmonė") suklaidintus atvykėlius — pabėgėlius iš Lenkijos (28).

VANDA SRUOGIENĖ: Bene svarbiausias teigiamas reiškinys buvo Steigiamojo Seimo prarastoji žemės reforma. Bežemiai ir mažžemiai, gavę nuosavybei taip lietuvių branginamos

ir trokšamos žemelės, iš karto gavo ir imunitetą prieš komunizma, pasidarė natūralūs jo priešai. Lietuviai iš seno, nuo proistorės laikų, buvo pratę gyventi vienkiemiais (tik XVI a., per garsiąją valakų reformą, valstiečiai daugely vietų buvo suvaryti į kaimus), tad iš seno laisvi ūkininkai individualistai, pradėjo darbščiai ir kūrybingai tvarkytis. Žemės reforma pasiekė savo tikslus ir politinėje plotmėje, ir tautinėje, ir ūkinėje. Pastaroju punktu būtų buvę daugiau padaryta, jei vyriausybė naujakurius būtų daugiau parėmusi ir apskritai nebūtų ūkininkų apkrovusi pernelyg sunkia našta. Lietuvis tapo pririštas prie savos žemės, neieškojo duonos kitur, lenkiškumo centrai — dvarai — buvo likviduoti, pakilo produkcija, komunizmas mūsų žmonių nebeviliojo. Žinoma, buvo čia padaryta daug klaidų, daug netikslumų, bet iš esmės — žemės reforma padėjo tvirtus pagrindus nepriklausomai, tautinei Lietuvos valstybei (29).

JERONIMAS CICEŅAS: Žemės reforma! Suglaustai ir sausai tariant, 1920-40 m. būvyje viensėdžiais išskirstyta 1,7 milij. ha kaimų žemės, išdalinta naujakuriams, mažžemiams, miestų gyventojams ir organizacijoms daugiau kaip 0.5 milij. ha dvarų plotų, įkuriant apie 40,000 naujakurių ūkių ir pridėdant žemės 90 tūkstančių mažžemių (žr. J. Krikščiūnas, "Ūkio laimėjimai N. Lietuvoje", *Lietuvos žemės ūkis ir statistika*, Dillingen, 1948 m.). Apskritai, žemės reforma palietė apie 60 % visos respublikos ploto.

Vilniaus krašto lietuvis didįjį žemės reformos faktą sutiko ir svarstė ne tiek protu, kiek širdimi. Išėjo vyras, sūnus ar kaimynas į savanorius, išėjo kažko neapibrėžiamo šaukiamas. Ne be reikalo. Gal krito? Bet kyla gyvenimas, kuris, būdavo, teišdrįstama dvare ar sapne išvysti. Sužeistas? Invalidas? Bet ne alkanas. Patvorin be globos nenutėkštas. Ir tikslas pasiektas. Dievuli, Dievulėli, visur sava, nors eitum praeitum valsčius ir apskritis. Lietuva jau faktas. Ir faktas, kad ta Lietuva ne svetimųjų kokių pabalų, bet sava iš pat arimų, nuo velėnos, nuog žemės smiltelių.

Čia, Vilniaus krašte, vergija ir jungas. Bet ir čia gali būti kada nors teisybė. Ir nejučiomis, palaipsniui, pamečiui brango tėvų ašarom ir prakaitu įsunktas rėželis, sava palėpė, sava padangė, kartais saulėtesnė, kartais rūškana, kaip skausmas ir alkis. Susirezgė į vieną idėją ir legendą, kad gali būti lygus gyvenimas artojui, žvejui, amatininkui ir mokytinui. Lygios teisės ir lygi pareiga. Yra prasmės gyventi ir ištverti! Ištverti ir apsaugoti kalbą, dainą ir raštą audimėlyje. Nėr laisvės bažnyčioj, tai malda ir giesmė savoį palaukėj, kai gegužė žiedais žemę puošia ir laisvės dar labiau ilgu. Besispidamas, kaip ažuolas vėjų

pagairėj, prisiaugino savo inteligentijos, ir pats prapruso. Lietuva jau nebe knygnešių, maištininkų, benamių — bevardžių vizija, bet konkreti, kaip saulė savo take, kaip akstinas, kaip vėliava mūsų siauty.

Matė žemės reformos palaimą ir nuosaikieji lenkai valstybininkai, ypač po ultimatumo, kai nuvažiuodavo ir savo akimis matydavo. Bet cenzūra nemėgo. Baimė visada plačių akių... (30).

JONAS PAPLENAS: Iš caro Rusijos, laikusios Lietuvą okupuotą per 120 metų, 1918 metais atsikūrusi Lietuva gavo labai menką pramonės palikimą. Pramonei ugdyti Lietuva, rusų akimis žiūrint, nebuvo strategiškai patogi vieta. Rusijos carams Lietuva rūpėjo tik kaip būsimojo susirėmimo su vakarų kaimynų kovų zona. Todėl jiems ir rūpėjo tiesti Lietuvoje strateginės reikšmės plentus ir kurti tvirtoves, visiškai nepaisant vietos gyventojų gerovės ir pavergto krašto interesų.

Nusikračius okupantų "globos" atsivėrė nauji galimumai. Tiesa, sąlygos pramonei, ypač sunkiajai, augti Lietuvoje nebuvo palankios, nes joje nebuvo nei anglies, nei metalų rūdos, nei naftos. Ir vis dėlto jos pramonė augo labai sparčiai. Tai vaizdžiai liudija pramonėje dirbusiųjų gausėjimas. Tame plote, kurį vėliau apėmė N. Lietuva, prieš I Pasaulinį karą buvo apie 12,000 darbininkų. 1926 m. visose Lietuvos įmonėse, kuriose buvo ne mažiau kaip 5 dirbantieji, dirbo jau 18,044, o 1939 m. sausio mėn. jų skaičius siekė jau 38,227. Taigi vien per paskutinį N. Lietuvos dešimtmetį pramonėje dirbusių skaičius paaugo daugiau kaip dvigubai, nuo nepriklausomybės pradžios net trigubai.

Esant nepalankioms natūralinėms sąlygoms sunkiajai pramonei, buvo ugdoma vad. smulkioji, apdirbamoji, pramonė. O šl pramonės rūšis kaip tik reikalauja daugiau specialistų, iniciatyvos ir sumanumo, negu sunkioji pramonė, teikianti rinkai žaliavas, pusfabrikačius arba sunkaus svorio gaminius, kuriems dėl transporto išlaidų mažiau tėra pavojinga tolimesnių gamybos vietų konkurencija.

Nepr. Lietuvoje labiausiai išaugo maisto ir tekstilės pramonė. Kai pirmosios darbininkų skaičius 1926-38 m. laikotarpiu padidėjo 2½ karto, antrosios jis pašoko net 5 kartus. Gyventojų skaičius per tą patį laiką paaugo tik apie 12%. Vadinasi, vis didesnis N. Lietuvos gyventojų skaičius rąsdavo pragyvenimo šaltinį Lietuvos pramonėje. Reikia atsiminti, kad į tą Lietuvos industrializacijos laikotarpį įėjo pasaulinė 1929-33 metų depresija, skaudžiai palietusi ir Lietuvos ūkį.

Krašto pramonėjimas buvo labai reikšmingas procesas, nes drauge su augančia pramone kyla ir jos gyventojų medžiaginis

gyvenimo lygis. O medžiaginis pajėgumas sudaro palankesnes sąlygas ir kultūriniam kilimui. Be viso to, auganti krašto pramonė stiprina ekonominį jo nepriklausomumą.

Tiesa, gyvenimo lygis Lietuvoje dar nebuvo toks, kokio norėjome. Tačiau gyventojų mitybos požiūriu jis buvo aukštas. Prof. J. Krikščiūnas 1946 m. *Lietuvos Žodyje*, Detmolde, Vokietijoje išspausdintoje studijoje "Kokia buvo Nepriklausomos Lietuvos pažanga" sako: "Gyventojų mityba yra pirmos eilės reikalas. Dvasinių mokslų atstovai jos reikšmės nedavertina, bet tai yra pagrindas, kuriuo remiasi medžiaginė ir dvasinė gyventojų gerovė. Nedavalgęs žmogus negali sėkmingai dirbti nei fizinio, nei protinio darbo; visuomenėje įsigali ligos, mirtingumas pakyla; visa žmonių galvosena laikosi daugiau maisto reikalų sferoje, negu kitose, ir ypatingai dvasinės kūrybos dalykuose".

Kiek yra šiuose žodžiuose tiesos, patys patyrėme II Pasaulinio karo metu, ypatingai gyvendami skurdžiose pabėgėlių stovyklose.

Pasirėmęs vokiečių mokslininko prof. dr. O. Mielecko darbą "Lebensmittelverbrauch per Jahr in europaischen und Mittelmeerländer in Durchschnitt 1935-38 in kg.", prof. J. Krikščiūnas paskelbė 10 valstybių gyventojų mitybos lentelę, kurioje jos pagal 1935-38 m. suvartoto maisto kaloritetą išsirikiavo taip: Danija 3,200, Švedija 3,200, D. Britanija 3,100, Pabaltijys (Lietuva, Latvija, Estija) 3,000, Prancūzija 2,700, Sov. Rusija 2,300, Jugoslavija 2,200 ir Turkija 2,100 kalorijų vienam žmogui vidutiniškai per dieną. Iš 10 valstybių Lietuva mitybos požiūriu buvo ketvirtyje vietoje. Joje gyventojai maitinosi geriau nei Prancūzijoje, Italijoje ir kitur, jau nekalbant apie Sov. Rusiją, kuriai, žinant sovietinės statistikos frizavimo metodus, vargu ar galima patikėti ir ta šešta vieta, kurioje ji atsidūrė.

Didelį šuolį pažangiųjų Vakarų pasaulio valstybių link N. Lietuva nušoko socialinės žmogaus apsaugos srityje.

Apie betkokį palikimą šioje srityje neverta net kalbėti. Bet kokia socialinė naujovė caro politikams reiškė ne ką kita, kaip pastovaus carinio režimo pagrindų griovimą. O tų pagrindų griauti jie nebuvo pasiryžę.

Pradėjusi beveik nuo socialinės abėcėlės, Nepriklausomoji Lietuva suskubo sukurti gana modernų darbo apsaugos ir socialinio aprūpinimo aparatą, įstatymo keliu nustatė 8 val. darbo dieną, paskelbė švenčių ir poilsio įstatymą, sunormavo žemės ūkio darbininkų samdą, sukodifikavo pramonės darbininkų samdos nuostatus, paskelbė jų sveikatai ir gyvybei saugoti taisykles, sunormavo darbininkų-mokinių samdą ir paskelbė eilę kitų įstatymų ir taisyklių, siekusių sutvarkyti darbo ir kapitalo san-

tykj ir apsaugoti silpnesnįjį elementą.

Socialinio draudimo keliu Nepriklausomoji Lietuvaėjo taip pat sparčiai: 1926 m. ji įvedė plačios apimties privalomą darbininkų ligos draudimą per ligonių kasas, 1937 m. paskelbė dirbančiųjų draudimo nuo nelaimingų įvykių pramonėje, statyboje, transporte ir kt. įstatymą, o 1938 m. tą draudimo rūšį praplėtė ir žemės ūkyje dirbantiems.

Be socialinių vidaus įstatymų, N. Lietuva 1931 m. ratifikavo šias tarptautines konvencijas, normuojančias moterų ir vaikų nakties darbą, darbo dienos ilgį, poilsį, ligos draudimą, savų piliečių ir svetimšalių darbininkų traktavimo lygybę nelaimingais atvejais ir kt.

Prisiėmusi tarptautinius darbo apsaugos išipareigojimus, Nepr. Lietuva pademonstravo socialinį savo subrendimą ir norą siekti socialinio teisingumo (31. Bet plg. Nr. 61).

VYTAUTAS ČEPAS: Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimas negali nepalikti atmintyje *išlaikytos lygsvaros bruožo*. Lietuvos atkūrimas 1918 m. buvo daugeliu atvejų sunkesnis negu mūsų kaimynų estų, latvių ar lenkų: pastarieji atsistatė žemėse, kurios turėjo miestus su, ano meto akimis žiūrint, moderniais įrengimais, pastatais, universitetais ir t. t.

Lietuva neturėjo net sostinės. Iš buvusio 40,000 gyventojų tvirtovinio Kauno miesto, kurio didžioji dalis buvo pritaikyta laikyti gausiems rusų garnizonams, reikėjo pasidaryti 112,000 gyventojų sostinę. Kanalizacija, vandentraukis ir t. t., tokie savaime suprantami dalykai bet kokioje urbanistikoje, buvo tada Lietuvoje nežinomi. Dar 1923 m. Kaunas tebeturėjo griovius, skiriančius gatvę nuo šaligatvio, lietaus vandeniui nutekėti ir po porą lentų šaligatvio vietoje žmonėms praeiti maždaug sausai per kiekvieno lietaus purvą. Butų gyventojams, pastatų valstybinėms įstaigoms, paalpų universitetui — viso to Lietuva verkiamai stokojo.

Jei jau 1933 m., atseit, per 10 metų, vaizdas pasikeitė nebeatpažįstamai, ir pasikeitė ne tik Kaune, bet Ukmergėj, šiauliuose ir kt. miestuose ir kaimuose; jei atsirado nauja pramonė, pagerėjo keliai, įvestas visuotinis pradžios mokslas; jei Lietuva turėjo be universiteto naujose patalpose dar bent keturias aukštąsias mokyklas; jei įvestas visuotinis ligonių draudimas, kurio nė Amerika dar šiandien neturi, — tai yra nepriklausomą gyvenimo entuziastingi laimėjimai. Juo didesni laimėjimai, kad jie pasiekti be jokios Jungtinių Tautų Organizacijos ar Marshallo Plano pagalbos ir pasiekti per trumpą dešimtmetį.

Visi šie ūkiniai laimėjimai pasiekti, taip sakant, be defici-

te: Lietuvos užsienio prekybos balansas išliko iki paskutiniųjų aktyvus Lietuvos naudai, ir Lietuvos litas, pradėjęs kaip lygiavertis JAV daimui — 10 centų, pabaigė pakilęs iki 16 ir 2/3 amerikiečio cento.

Ūkiškas „gaspadoriškumas“ su išlaikyta *pažangos ir tradicijos lygsvara* yra nuostabūs lietuvių administracinio genijaus požymiai, kurie raudonu siūlu ėjo per visas buvusias politines ir ekonomines krizes.

Ilustracijai kad ir toks pavyzdėlis. Lietuvos ūkininkas atstovavo išsisknijusiam konservatizmui. Bet, kita vertus, jis lengvai prisitaikė, kai ekonominė padėtis to reikalavo. Pradžioje vertėsis grūdų pardavimu, jis sugebėjo greit pereiti į sviesto ir pieno ūkį, kai tik jam atsirado rinka, ir persimetė į bekonių ir paukščių ūkį, kai Vokietija (Hitlerio) politiniais sumetimais uždarė Vokietijos rinką Lietuvos pieno produktams.

Arba vėl. Kai staiga paukščių eksportui liko uždarytos sienos ir masėmis priaugintų žąsų pertekliui nebuvo kur dėtis, vyriausybės „gaspadoriškas“ potvarkis nustatė, kad kiekvienas alga gaunąs tarnautojas ir profesionalas turi nupirkti pagal uždarbio dydį nustatytą žąsų skaičių nustatytais kainomis. Gal tai liks humoristiniu atsiminimu, kai prisiminsime, jog būta ir tokių laikų, kada pakviestasis į svečius patetiškai atsakydavo: „Jei keptos žąsies nebus, ateisiu“. Bet jei palyginsime su tuo pat metu Brazilijoje vykusia kavos deginimo, Amerikoje — pieno pylimo į upes, o Prancūzijoje — vyno laistymo į kūdras akcijas atitinamo produkto kainai išlaikyti įprastinėje aukštumoje, ar lietuviškasis potvarkis nebuvo racialesnis ir humaniškesnis? Ir jis gal net sėkmingiau išsaugojo operatyvinę žąsienos kainą ir efektingiau apsaugojo ūkininką nuo naujos ekonominės krizės bangos (32).

2. BENDRUOMENĖ

LEONARDAS DAMBRIŪNAS: Nemažesnio pasididžiavimo vertas dalykas tai tautinio sąmoningumo sustiprėjimas nepriklausomybės laikotarpiu. Tai tuo metu sukrautas kapitalas, kurio rūdys nesuėda ir grobikai nepajėgia išplėsti ir vargu kada išplėš, nenužudę pačios tautos (33).

VALTERIS BANAITIS: Nepriklausomoji Lietuva grąžino lietuvių tautai jau beblėstantį tautinį veidą; konsolidavo jau beyrančią natūralios žmonių bendruomenės sąmonę; kėlė kelis milijonus žmonių iš liaudies luomo pasyvios letargijos į sąmoningai aktyvios tautos būseną.

Tai yra Nepriklausomosios Lietuvos nuopelnas, kurį — bent

mano nuomone — teigiamai įvertins istorija...

Užteks pažvelgti į mūsų kaimyninę Gudiją, į "sugudėjusius" Lietuvos rytinius pakraščius. Čia, pradedant spaudos draudimu, žmonės masėmis prarado kalbą ir tautinę sąmonę. Kas liko, buvo ne nauja kalba, bet primityvus žargonas; visus jugianti tautinė sąmonė išblėso, visuomenė "atomizavosi", žmonės tapo čiabuviais, "vietiniais".

Galėtumei džiaugtis, kad jie tokiu būdu "atsikratė nacionalizmo" — jeigu tai nebūtų automatiškai sukėlę gyvenimo standarto kritimą, visuotinį skurdą, neapsakomą vargą ir smukimą. Su tautine sąmone išnyko jungiamasis elementas, paliko ir sustiprėjo skaldomasis. Pametęs pagrindinę susižinojimo priemonę kalbą, atsiliko gyvenimas. Neišvengiamai lyg šios dienos tie "sugudėję" pakraščiai "tarnauja" kitiems žmogienos — gamybinės žaliavos — rezervuaru. Nustojusius būti "sau žmonėmis" (Vydūnas) kiti žmonės ėmė traktuoti "taip sau žmonėmis".

Be tautinio atgimimo, ir, svarbiausia, be 22 metų nepriklausomybės, kuri sucementavo tautos stuburkaulį, kad jis nepalūžo nei naujų okupacijų audroje, Lietuva šiandien taip pat būtų "sugudėjusi", t. y. ir materialiai nepataisomai susmukusi. Vis dėlto to nėra. Okupuotosios Lietuvos jaunimas ir šiandien garsus visoje Rusijoje savo dideliu patriotizmu: jis, o ne kas kitas, išsaugojo žmones nuo visiškos demoralizacijos, beribio materialinio kritimo, leido išvengti žalingo visuomenės "atominimo".

Kas gi priešinosi buvusiam ir tebevykstančiam antižmogiškam technologijos siautėjimui? Kas gi apsaugojo žmones nuo atomėjimo, pavertimo materija, nuo "sunaudojimo" — kurį Stalino asmenyje pasmerkė net patys komunistai. Stipriausia apsaugos pilis buvo senieji, amžių išauginti natūralūs visuomeniniai junginiai.

Teisybė ir religijos; bet šių įtaka per daug priklauso nuo jų *tiesų skelbimo* — kurį nesunku uždrausti. Priešinosi natūrali bendruomeninio gyvenimo užuomazga šeima; bet ji per mažas ir trapus vienetas paveikiam pasipriešinimui. Gal geriausiai, kad ir dideliais nuostoliais nuo šito apkvaišimo apsigynė tauta — kalbinė, paprotinė, vienų tradicijų ir vienos sąmonės bendruomenė.

Nemoku aš "moksliškai" apibūdinti tautos, šeimos ar žmogaus esmės, bet žinau ir praktika kaskart parodo: *tauta yra vienas tų didžiųjų atsargūnų, kurie apsaugojo ir apsaugos žmoniją nuo kriminalistinio kvaišo ją paversti į techninę žaliavą...*

Yra didelis Nepriklausomosios Lietuvos nuopelnas, kad ji sutvirtino mūsų tautinę sąmonę. Tai tarsi pačios istorijos jai

padiktuotas uždavinys, kurį ji įvykdė nė nežinodama, kokią didžiulę ir pažangią reikšmę tai turės ateičiai (34).

JUOZAS KAMINSKAS: Mane ir šiandien tebežavi "jaunuoliškas" mūsų kaimo veržlumas, kurį jis parodė jau pat pirmaisiais nepriklausomojo gyvenimo metais, retu sugebėjimu ir spartumu prisitaikydamas prie naujų gyvenimo sąlygų ir panaudodamas galimumu laisvai tvarkytis. Kaimo iniciatyva koncentravosi ties dviem uždaviniais: kelti ir moderninti žemės ūkį ir šviestis. Kas buvo pasiekta, žinome ir kartu suprantame, kad be laimėjimų šiose srityse būtų buvęs neįmanomas valstybinis Lietuvos gyvenimas (35).

JONAS MULOKAS: Laikyčiau pasididžiutuotinu Lietuvos švietimo darbuotojų ar visos senosios kartos lietuvių šviesuomenės idealistinį ir tautinį nusiteikimą, kurio dėka jie per tą trumpą Lietuvos laisvės laikotarpį sugebėjo įdiegti Lietuvos mokyklos jaunuoinei, o per ją ir senesnei kaimo kartai tiek gražaus idealizmo ir herojiško patriotizmo. Ir savo amžiaus laikotarpiu tai aiškiai mačiau, sulygindamas 1923 ir 1939 metų to paties mano tėviškos kaimo tų pačių žmonių galvosena bei nuotaiką (36).

Nr. 35 liudija spontanišką kaimo veržimąsi į medžiaginę gerovę ir į mokslą, gal būt, pirmoje vietoje kaip priemonę medžiaginei gerovei pasiekti. Nr. 36 pabrėžia vyresnės kartos kultūrinio elito vaidmenį, įkvėpiant šiam veržimuisi patriotinę ir idealistinę nuotaiką. Šių dviejų veiksmų sąveika, gal būt, ir bus davusi Nepriklausomajai Lietuvai tą dinamišką veidą, kurį daugelis atsakiusiųjų joje pastebi. Nr. 36 sugretinimas su Nr. 14 ir Nr. 15 duoda pagrindo spėti, kad "naujoji inteligentija", aktyviau jau nebedalyvavusi tautiniame atgimime ir laisvės kovoje, buvo laikoma pernelyg suburžuazėjusi — ir tuo skirtinga nuo senesnės, "kovose užgrūdintos" inteligentijos. (Ši "naujųjų žmonių" savybė pastebima visuose dinamiškuose sąjūdžiuose, nuo revoliucinių iki religinių. Ji nepaprastai ryški ir sovietų komunistų partijoje).

Bene iš antrojo Nepriklausomybės dešimtmečio, dėl minėtosios priežasties, ir kyla neigiamosios "inteligento" sąvokos žymės, atliepiančios baltarankį, patogumus mėgsantį materialistą, bet ne neramios dvasios intelektualą

ir ne idealistą kovotoją? Bene leidžia tai susiformuluoti žymios naujojo elito dalies "vidinio iškirmijimo" sąvoką? Bene bus konkretus šios sąvokos turinys priežastis ir tų "neigiamų reiškinių, kurie šiandien žudo mūsų emigraciją — greito nutautimo, prisitaikymo, oportunistinio, nepaisymo moralės principų" (Nr. 11)?

3. POLITIKA

VALTERIS BANAITIS: Gera vadinčiau tą valstybę, kuri sugeba galimai didesnei savo gyventojų daugumai duoti galimai didesnę gerovę, tai įvykdant galimai geresnėmis (moraline prasme) priemonėmis, kiek tai leidžia gyvenamojo laikotarpio ir duotosios vietos sąlygos.

Ta prasme Lietuvos nepriklausomojo valstybingumo dvidešimtmetis buvo "geras", visiškai save pateisino. Jis buvo tarsi šviesi diena Lietuvos gyvenime, tarsi gaili šviežio oro srovė ilgų šimtmečių tvankume (37).

LEONARDAS DAMBRIŪNAS: Laikau labiausiai pasididžiavimo vertu dalyku faktą, kad lietuvių tauta nepriklausomybės laikotarpiu įrodė galinti gyventi savarankišką, nepriklausomą valstybinį gyvenimą. (Prieš nepriklausomybinį laikotarpį nevienas iš pačių lietuvių galvojo, kad tokia maža, neturtinga ir tokio palyginti neaukšto kultūrinio lygio tauta negali susikurti savo valstybės (38).

MYKOLAS VAITKUS: Visų pirma — pačiu nepriklausomosios demokratinės valstybės įkūrimu: tai — beveik stebuklas, kad tokia maža tauta, neturinti pakankamo inteligentijos kadro, neturinti valstybinio, administracinio, ekonominio, militarinio ir kt. patyrimo, be reikiamų valstybei išteklių, apsupta priešų, kurie aktyviai jėga priešinosi nepriklausomos Lietuvos įkūrimui (rusai, lenkai, iš dalies vokiečiai), nepalankiai nusistačius kai kurioms galingoms valstybėms (kaip štai Prancūzijai), vis tik įstengė valstybę sukurti, ir tai visai padoria! (39).

VINCAS RASTENIS: Pasididžiutuota, man atrodo, yra tai kad Lietuva atsikūrė nepriklausoma valstybe. Nuostabiausia, kad lietuviai sugebėjo tai padaryti beveik "iš nieko", teturėdami labai menkus išteklius ir beveik visai neturėdami valstybei tvarkyti patyrusių žmonių. Labai trumpu laiku Lietuva pasidarė normali, tvarkinga valstybė, veikusi neblogiau (kai kada net geriau) negu kitos senesnės ir geresnėmis sąlygomis susikūrusios valstybės (40).

VLADAS JAKUBENAS: Visos trys Pabaltijo respublikos gali tikrai pasididžiuoti tuo, kiek daug buvo pasiekta tokiu trumpu laiku. Pastudijavus istoriją daugelio kitų valstybių, nesenoje praeityje atgavusių nepriklausomybę, gaunasi labai naudinga išvada Pabaltijui. Pavyzdžiais gali eit valstybės, atgavusios laisvę antrojoje XIX a. pusėje, kaip Bulgarija arba Centrinės ir Pietų Amerikos respublikos, kurios jau pusantrio šimto metų kaip nepriklausomos. Pasižiūrėjus, kiek ten yra pasiekta, dažniausiai galime tik nustebti, kokios didelės ir greitos pažangos būta Lietuvoje. Atrodo, kad *mūsų valstybinis organizmas buvo iš esmės sveikas*; nors jis ir sirgo kone visomis neįsibuvusiais valstybei tipiškomis ligomis, tačiau jam sekėsi gan greit negalavimus nugaleti arba juos nesunkiai persirgti (41).

VANDA SRUOGIENĖ: Steigiamojo Seimo pravesta krašto demokratizacija — panaikinant luomus, titulus — pasiekė, kad Lietuva tapo viena iš retų pasauly tikro demokratiškumo oazių.

Steigiamojo Seimo tolerantas kitataučių požiūriu tęsė gražiąsias Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tradicijas. Turint galvoje tą sunkų politinį momentą, kuriuo konstitucija buvo kuriama, ypač pasididžiutinas jos turinys: lietuviai valstybės vyrai kovojo už egzistenciją, bet kartu nerodė tendencijos smaugti kitų piliečių, kurie dėl susidariusių istorinių sąlygų iš seno jų krašte gyveno (42).

JUOZAS KAMINSKAS: Pabrėšiu nepaprastai spartų politinį sąmonėjimą (43).

VYTAUTAS VARDYS: . . . lietuviškosios politinės sąmonės ir elgesio iki 1939-40 m. pasiektą subrendimą. Didelį įspūdį man darė dešiniųjų ir kairiųjų grupių sugebėjimas susikalbėti (kad ir politinių sąlygų verčiamiems). (Plg. Nr. 24). Dar didesnį — Lietuvos valdžios elgesys atžvilgiu lenkų karių, pabėgusių nuo bolševikų ir vokiečių, ką tik karui prasidėjus. Humaniškumas ir atjautimas buvo nepaprastas. Kas nematė lenkų reakcijų į tai, tas mūsų valdžios ir gyventojų poelgio korektiškumo nesupras (44).

VINCAS RASTENIS: Iš visų nepriklausomosios Lietuvos valstybės veikimo sričių man šviesiausiai atrodo Lietuvos teismai, kurie, neminint labai nedaugelio išimties atvejų, pasižymėjo aukštu teisės ir teisingumo pajautimu, sąžiningumu ir pareigingumu. Labai šviesus nepriklausomosios Lietuvos požymis buvo tas, kad visuomenėj jau buvo išnykusi net mintis, jog teismą būtų galima papirkti ar kaip kitaip paveikti teisenos įstatymų numatytu keliu (45).

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS: Pats reikšmingiausias ne-

priklausomosios Lietuvos pasiekimas, mano galva, yra Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos. Tai kas nepavyko Vytautui Didžiajam, pavyko nepriklausomybę atgavusiai Lietuvai. Su prantu, tam susidarė palanki tarptautinė padėtis. Tačiau vis tiek reikėjo ryžto ir sugebėjimo tą palankumą išnaudoti. Ne tik palankumą panaudoti, bet ir sunkumus įveikti. O jų buvo, ir tai didelių. Prancūzijos palaikoma Lenkija, jausdama savojo koridoriaus netikrumą, užkulisius labai intensyviai veikė, kad gautų sau vietą Klaipėdos uoste (46).

TEODORAS DAUKANTAS: Lietuvos vardas per šimtmečius išdilo pasaulio (Europos — tuomet) atminty. Ir štai atsiranda kažkokie lietuviai: "fanatikų šaikos panstewko — valstybėlė, didžiuliams kelią pastoja!" Visas pasaulis nustebo. Laimėta buvo kirilicos kova. Reikėjo tam 40 m. Nepriklausomybei atgauti tereikėjo dešimt kartų mažiau — ketverių metų pakako (1918-1922).

Išvada: šiandien nereikia įrodymų, kad Lietuva turi tam tikrų teisių būti nepriklausoma, kad lietuvių tauta yra gyva. Nepriklausomojo gyvavimo laikais tauta ir liaudis įrodė pasauliui savo sugebėjimus nepriklausomai gyventi (47).

4. KULTŪRA

TEODORAS DAUKANTAS: Daugelio palaikyta mirusia Tauta, per vieną kartą išaugusi pasaulio akyse iš istoriškos, poetiškos "O Litwo, ojczyzna moja" į realią guvią "Lietuvą, tėvynę mūsų", sugebėjo išugdyti gausią, darbščią šviesuomenę, iš uždraustos okupanto spaudos gelmių sukurti aukštąsias mokyklas, siuntė mokslininkus į tarptautinius kongresus (48).

VANDA SRUOGIENĖ: Tačiau gražiausius vaisius davė priešmokyklinis auklėjimas. Privačia visuomenės iniciatyva suorganizuotas visuomenės pastangomis sutelktomis lėšomis (tik pačioje pabaigoje Švietimo Ministerija ėmė mokėti tarnautojams algas ir truputį finansiškai šelpti) atsirado vaikų darželių tinklas (vien Lietuvos Vaiko Dr-jos buvo apie 120 darželių, o, be to, savo darželius turėjo katalikinės organizacijos). Lietuvos Vaiko Dr-jos darželiai buvo įrengiami kukliai, bet skoningai ir pagal paskutinį mokslo žodį, savo estetiška išore ir pedagoginiu turiniu galėjo varžytis su geriausiais Vakarų darželiais. Dr-jos leidžiamas pedagoginis žurnalas tėvams *Motina ir Vaikas*, laikraštėlis vaikams *Vyturys*, kursai auklėjimo klausimais, radijo valandėlės vaikams ir tėvams, pedagoginių patarimų punktai, Pedagoginis Muziejus, paskaitos ir kt. — sparčiai skleidė šviesias pedagogines idėjas ir siekė apimti ne tik visus miestus bei miestelius, bet

ir kaimus pagal principą — iš centro į periferijas. Kas iš jaunimo išėjo tą lietuvišką „Kinderstube“, tam, kaip tenka stebėti, visam gyvenimui liko įdiegtas gilus humaniškumo antspaudas (49).

KAROLIS DRUNGA: 1918 m. nepriklausomybės atgavimo išvakarėse lietuviškojo gyvenimo padėtis gerai žinoma. Lietuvos- Lenkijos jungtinės valstybės padalinimas, beveik visuotinis ano meto aukštojo luomo (tai buvo beveik tolygu inteligentijai) nutautimas, Vilniaus universiteto uždarymas 1832 m., spaudos draudimas ir drauge visuotinio švietimo žlugdymas bei tiesioginės rusifikacijos pastangos — tai buvo kontekstas, sąlygojęs ir nusakęs 1918 m. padėtį. Labai didelis nuošimtis analfabetų, atsilikusi ūkinė civilizacija, nepergalėtas baudžiauninkiškas menkavertiškumo kompleksas (nežiurint visų buvusių sukilimų ir baudžios panaikinimo) — gal būt, dar dėl ne visiškai likviduoto feodalizmo žemės ūkyje — tai buvo charakteristika padėties, kurioje lietuvių tautai teko žengti pirmuosius žingsnius atgautos politinės nepriklausomybės keliu.

Ir nors tai nebuvo absoliučiai nulinis taškas, nuo kurio teko pradėti, nes jau buvo praėję nuo *Aušros* ir kitų laikraščių pasirodymo daugiau kaip 25 metai, tačiau, lyginant pvz. kad ir su estų tautos gyvenimu, tai buvo *beveik* nulinis taškas. Estijoje spaudos draudimo nebuvo niekad, Tartu (Dorpat) universitetas veikė be pertraukos nuo tos dienos, kai jį įsteigė švedų karalius Gustavas Adolfas, o kai pasirodė (ir tai ne rusų okupuotoje Lietuvoje) *Aušra*, spauda gimtąja kalba Estijoje sklido jau daugiau kaip pusę šimtmečio, o pagal tai buvo atitinkamai išsivysčius ir bendrinė padėtis.

Koks iš tikrųjų lietuvių tautos švietimo, išprusimo, inteligentiškumo stovis nepriklausomybės atgavimo išvakarėse, kokia buvo padėtis šiuo klausimu, lyginant su kitais Rytų Europos kraštais, man kompetetingai spręsti neįmanoma, nes pažinau tuos dalykus ne asmeninės, betarpiškos patirties keliu, bet tik iš šaltinių, kurie yra tapę jau vienintele tarpine tos epochos pažinimo priemone visiems, kurie yra gimę po 1918 metų ar dar gal keletą metų anksčiau. Iš tų gi šaltinių, daugiausia — literatūros, man buvo susidaręs įspūdis, kad ano meto Lietuva, ypač keliauninkams iš Vakarų Europos, galėjo atrodyti viena iš „tamsiausių“ Europos sričių. Nebandau tokio įspūdžio nusišluoti, nes tai nereiškia gimtojo krašto niekinimo. Jei padėtis daugiau ar mažiau tokia buvo, tai ne dėl mūsų tautos kaltės bet dėl visų žinomų, prievarta primestų sąlygų po Lietuvos- Lenkijos valstybės padalinimo. Ir, be to, žinau, kad atidžiam stebėtojų

tikrai buvo matomi dalykai, gal niuansai, kurie vis dėlto neleido Lietuvos štatyt visiškai į vieną eilę su labiausiai atsilikusiomis Rusijos sritimis ar kai kuriais Balkanų kraštais.

Juo didesnė garbė anos padėties akivaizdoje tenka stoviui, kurį užtinkame Lietuvoje tik keliolika metų vėliau. Teritorijoje (be lenkų okupuotojo Vilniaus krašto), kur anksčiau nebuvo jokios aukštosios mokyklos, išdygo universitetas, žemės ūkio akademija, prekybos institutas, pedagogijos institutas, konservatorijos. Būdamas dar gimnazistu ir vėliau studentu, turėjau progos gana daug po Lietuvą pakeliauti — vandens keliais, pėsčiomis ar kitomis progomis bei būdais. Visur į akį krito ką tik išdygusios ar bedygtančios mokyklos, gimnazijos, progimnazijos žemės ūkio mokyklos. Vaizdas keitėsi ne dešimtmečiais, bet metais. Jei 1932-34 metų laikotarpiu kelionėse baidare pvz. Nevėžio apylinkėse dažnai pas ūkininkus neužtikdavau beveik jokio spausdinto žodžio, tai keletą metų vėliau (1936-37) tose pat ūkininkų trobose jau gulėjo laikraščiai, matėsi knygų. Tai buvo išdava įtakos jau tos kartos, kuriai po 1918 m. sparčiai gausėjo progos eiti mokslus patogiausiai pasiekiamose mokslo įstaigose. Sparčiai nyko neraštingumas. Ir jei iki 1930 metų, stojant jaunuoliui atlikti karinės prievolės, dar pasitaikydavo analfabetų, tai vėliau tokių reiškinių jau nebūdavo.

Bendrojo švietimo lygio kilimas per nuolat gausėjančias mokymo įstaigas turėjo tiesioginės įtakos ir kitoms gyvenimo sritims. Pvz. jei iki 1930 m. Lietuvos kaime tik dalis Europoje kultivuojamų daržovių buvo naudojama žmonių maistui, tai vėliau virtuvės ir namų ruošos civilizacija, jei taip galima išsireikšti, keitėsi ir kilo sparčiu tempu. Nors šio reiškinio ir negalima formaliai skirti prie švietimo lygio kilimo, tačiau jis buvo išdava kaimo jaunuomenės išeitojo mokslo žemės ūkio mokyklose ar kitur.

Prieš II Pas. karą man teko buvoti tik Latvijoje ir kiek geriau gyvenimą pažinti Estijoje. Nors šios dvi mūsų kaimyninės tautos turėjo daug geresnį XIX a. ir tuo būdu daug palankesnes sąlygomis startą 1918 m., vis dėlto bendrojo švietimo lygyje 1930-40 metų laikotarpiu jau nebeįstengiau įžiūrėti kokių nors žymesnių skirtumų Lietuvos nenaudai. Gal tik švietimo tinklas dėl minėtų aplinkybių buvo truputėlį tankesnis, tačiau mokymo lygis švietimo įstaigose Lietuvoj neatsiliko nė per plauką. Net kai 1938 m. man teko buvoti Vokietijoje ir susitikti su vokiečių studentais, ypač studijavusiais taip pat chemiją, aš galėjau su vidiniu pasididžiavimu pastebėti, kad turėjau neblogesnį paruošimą tada, berods, tik 16 metų teišgyvenusiame Kauno Vy-

tauto Didžiojo Universitete negu mano pažinti vokiečių studentai jį buvo gavę universitetuose, turėjusiuose jau šimtmečių ilgumo istoriją. Kiek paviršutiniškai žinau, humanitarinių, teisės, ekonomijos ir jiems artimų mokslų srityje palyginimas Lietuvai gal nebūtų taip naudingas. Bet su visiškai ramia sąžine galiu pasakyti, kad bent vad. tikslųjų mokslų srityje bei medicinoje Kauno VD Universiteto studentas galėjo be sunkumų (išskyrus, jei reikėdavo kalbinį sunkumą užsienyje nugalėti) savo studijas užsienyje tęsti ar ir, baigęs Lietuvoje gimnaziją, jas pradėti.

Kitų Rytų Europos valstybių, pergyvenusių taip pat ilgą okupaciją ir atsikūrusių panašiomis sąlygomis, kaip Lietuva, ar dar net žymiai anksčiau, man betarpiškai pažinti neteko. Tačiau teko daug kalbėtis ir klausytis išpūdžių žmonių, turėjusių progos ilgesnį laiką pabūti pvz. Lenkijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje, Jugoslavijoje ar Graikijoje prieš 1940 metus. Pvz. ilgesnį laiką Kaune buvęs Estijos pasiuntinybės sekretorius Karl Parl, keletą kartų lankęsis minėtuose kraštuose ir giliau pasidomėjęs tų kraštų gyvenimu, 1937 m. man tvirtino, kad visuotinio švietimo pažangos dydį Pabaltijo valstybėse galima teisingai įvertinti tik palyginus su minėtuose kraštuose tada buvusiuoju. Pvz. Rumunijoje, turėjusioje aukšto lygio, bet visiškai nuo tautos atsisiskyrusią inteligentijos viršūnę, dažnai galima buvo gatvėse pamatyti ant arklio jojantį frizuotais plaukais, dažytoms lūpoms ir antakiais karininką, šalia kurio bėgo basi kareiviai, visiškai analfabetai. Tai nebuvo anekdotas, nes tokių iliustracijų vėliau girdėjau ir iš kitų asmenų. Gal galima tokius ar panašius reiškinius aiškinti ir kitais požiūriais, tačiau manau, kad ir jie esąs su bendruoju švietimo lygiu. Neturiu po ranka atitinkamų statistikų, tačiau prisimenu iš prieš II Pasaulinį karą matytųjų, kad 1938 m. eilė minėtųjų kraštų dar turėjo gana žymų analfabetų nuošimtį, kai Lietuvoje tai buvo jau tik labai retos išimtys. Neužmirština, kad pvz. bulgarai jau, jei neklystu, VII a. turėjo savo rašmenis, rašytinę kalbą, kai tuo tarpu Mažvydo katekizmas teatsirado 9 šimtmečius vėliau.

Kokius sunkumus teko Lietuvoje pergalėti, siekiant bendrojo švietimo lygio kėlimo ar kuriant aukštojo mokslo institucijas, man pasakoti netenka, nes nesu betarpiškas to pradinio proceso liudininkas. Man, kaip ir, tikiuos, visai mūsų viduriniai ar jaunajai kartai, tenka tik didžiulis, kad Lietuvoje nuo 1918 m. buvo aptariamoje srityje atliktas darbas, kuriam Vakarų Europos kraštuose reikėjo eilės kartų. Ir jei šiandien turistai nurodo pvz. Pietų Italijos masių kultūrinį bei civilizaci-

nį atsilikimą, tai tuo labiau didžiuojuos savo tėvyne, kuri, neturėdama nei senosios Romos civilizacijos pagrindų, nei tokio vi-
 šą ano meto žmoniją įtaigojusio reiškinių, kaip renesansas Ita-
 lijoje, sugebėjo per *keliolika metų*, jei ir ne pasivyti ir visiškai
 įsijungti į Vakarų Europos bendrinės kultūros lygį, tai bent
 dideliu švietimo lygio pakilimu visiškai atstatyti per šimtme-
 šius ne dėl savo kaltės nutrūkusius saitus su Europos kultūrine
 viršūne. Liko, žinoma, dar daug ko išmokti, dar daug ką geriau
 padaryti ir savyje išvystyti, tačiau tam, kas buvo padaryta
 per be galo trumpą 1918—1940 metų laikotarpį, vargu ar su-
 siras bet kur kitur pasaulyje tolygus pavyzdys. Ir jei šiandien
 emigracijoje esąs jaunimas ar vidurinioji karta, daugeliu at-
 vejų dar baudžiauninkais buvusių lietuvių palikuonys nesunkiai
 įveikia Amerikoje ar kur kitur aukšt. mokslusėjusius ir dauge-
 liu požiūrių viršija tuose kraštuose gimusius bendraamžius,
 tai šis reiškinys, mano nuomone, yra tiesioginė, daugelio gal
 sąmoningai jau ir nebepajuntama trumpu Lietuvos nepriklausomo-
 mybės laikotarpiu dideliu greičiu kilusio švietimo lygio išda-
 va (50).

VYTAUTAS VARDYS: *Vienas* kuris laimėjimas man nėra likęs atminty. Yra jų keletas. Pirma, lietuviškojo švietimo tinklo išplitimas ir mokyklų, kaip grybų, dygimas. Antra, lietuviškųjų miestų modernėjimas ir augimas. Patekęs Vokietijon, neturėjau ko gėdytis. Mūsų švietimo lygis gal ir nebuvo toks efektingas, kaip vokiškasis, bet man niekur neteko gėdytis nei lietuviškosios mokyklos aukštumos, nei mokymosi sąlygų, nei mokyklinių pastatų ar mokslus einančiųjų skaičiaus. Pažangos šioje srityje mes patys nebuvome pakankamai pastebėję, kol mus "lankyti" neėmė svetimieji ar kol mes patys nepatekome į Vakarus. Prisimenu iš vokiečių okupacijos meto vieną vokie-
 tį karį iš Reino krašto, kuris civiliam gyvenime buvo universi-
 teto asistentas. Jisai buvo nustebejęs dideliu mūsų universitetų
 studentų skaičiumi. Girdi, beveik iš kiekvieno namo šiauliuose
 esą po studentą. Man paabejojus, kad gal iš tų namų žmonės
 truputį pasididžiavo ir studentais pavadino gimnazistus, vo-
 kietis užprotestavo. Ne, jisai aiškiai supratus, jog jie buvę
 studentai, mokėsi aukštosiose mokyklose. Panašiai galima bū-
 tų kalbėti apie lietuviškųjų miestų augimą: ne tik Kauno, bet
 pvz. Telšių ar Palangos miestelio. Svarbu buvo ne tik augi-
 mas, bet ir modernus augimas (51).

JURGIS GIMBUTAS: Lietuviškai kalbančių intelektualų išugdymas — tai NL laimėjimas tautai, suspėjęs pozityviai pa-
 sireikšti nepriklausomybės metu, reiškiasi dabar okupuotojo

Lietuvoj ir emigracijoje bus svarbus ateityje. Sis laimėjimas, apimamas lietuvių intelektualinės kultūros visumą, rašo lietuvių tautos istoriją ne tik politinėje ir ūkinėje srityje, kaip kuni-gaikščių ir karalių Lietuvoje, bet išveda tautos istoriją ir į kul-tūrinį lauką. Jei nepriklausomybės pradžioje dar neužteko lie-tuviškai kalbančių šviesuolių valstybės administracijos apara-tui, mokykloms ir kultūrinėms institucijoms, tai po dešimties metų turėjome pakankamai lietuvių inteligentų apsieiti be sve-timtaučių (išskyrus pramonę ir prekybą). Iš savo vaikystės Dotnuvoje 1923-27 m. atsimenu, kad nemaža Žemės Ūkio Aka-demijos ir Technikumo personalo savo šeimose kalbėjo lenkiškai ar rusiškai, nors vaikai mokėsi lietuviškai. Panaši būklė buvo Kaune ir kituose miestuose: ne tik pirkliai, bet ir dalis me-nininkų bei profesorių, išėjusių Rusijos mokyklą ar kilusių iš sulenkėjusių Lietuvos dvarų, kalbėjo lietuviškai tik būtinam reikalui esant, darydami iš tos kalbos juokingą žargoną. Šitokia padėtis pagrindinai pasikeitė, kai jau NL subrendusi jaunoji karta išėjo į gyvenimą. Šalia savo universiteto ir kitų aukštųjų mokyklų, šimtai jaunų lietuvių inteligentų vyko Vakarų Euro-pon pagilinti savo studijų. Grįžę Lietuvon, jaunieji modernūs daktarai ir menininkai greitai laiku nustelbė paveldėtąją rusų ir lenkų įtaką. Antrajam NL dešimtmetyje lietuvių kalba ne-abejotinai išplaukė viršun ir įsistiprino rašytiniame ir saky-tiniame žodyje. Išaugo moderni lietuvių literatūra, susidarė įvairių srovių menininkų būrelių, klestėjo teatrai, opera, kon-certai, meno parodos, atsirado intelektualinių žurnalų. Lietuvos mokslininkai vis dažniau pasirodydavo tarptautiniuose mokslo suvažiavimuose ir žurnaluose. Svetimtaučių sulietuvėjimas Lie-tuvoje pasidarė kasdieninis reiškiny, ir mes to, žinoma, ne-smerkdavome. Modernios lietuvių kultūros poveikis intelektualų šviesuomenei buvo greitas ir stiprus. Jaunesniajai kartai buvo duotas realus pagrindas tautinei ambicijai. Tam neužtenka tik istorijos ir tradicinės liaudies kultūros. NL pravesta žemės reforma, apkarpiusi sulenkėjusių dvarus, taip pat prisidėjo prie kaimo lietuviškojo elemento sustiprinimo. Tasai kaimas ir davė žymų lietuvių inteligentų prieauglį. NL išaugintų inte-lektualų kadrai iškėlė Lietuvą iš buvusios Rusijos provincijos į sąmoningos tautos valstybę (52).

MYKOLAS VAITKUS: Antras dalykas, kuriuo ypač gėriuos, tai — sėkminga lietuviškos knygos evojiucija. Prieš Antrąjį Pasaulinį karą Nepriklausomojoje Lietuvoje būdavo iš-leidžiama kasmet apie 1200 įvairių rūšių knygų. Atsižvelgiant į lietuvių skaičių, JAV būtų turėjusi išleisti apie 60—70 tūks-

tančių įvairių pavadinimų knygų (o išleisdavo apie 10 tūkstančių, dabar išleidžia po keliolika tūkstančių) (53).

VANDA SRUOGIENĖ: Per tokį trumpą laiką Lietuva davė literatūros kūrinių, kurie, jei būtų tinkamai išversti į didžiųjų tautų kalbas, bematant atsidurtų pirmaeilių pasaulinių kūrinių tarpe. Daug pasiekta vokalinio meno srity: tai pačioje liaudyje paslėpti turtai, kurie, greit apšlifuoti, davė gerą operą — geresnę už senos kultūros Varšuvos operą (54).

Susumuojant: anketą atsakiusiųjų didžiuojamasi kaimo veržlumu ir lankstumu, kurį pasireikšti įgalinęs veiksnys buvo žemės reforma; ūkiniu pastovumu ir balansuotumu (ūkio tvarkymasis čia atliepia savybes, kurios apskritai laikomos būdingomis lietuvių charakteriui); kultūros ir švietimo sistemos dinamiškumu, įgalinusių pasivyti — ir kai kuriais požiūriais pralenkti — "Vakarus"; ir žymiu jaunesnės kartos tautiniu ir politiniu sąmonėjimu.

Politinėje srityje didžiuojamasi pačiu valstybės išsilaikymu pirmaisiais politinės santvarkos kūrimo žingsniais, atžymėtais tolerancija ir demokratiškumu, ir kai kuriais tarptautiniais Lietuvos laimėjimais. Nesididžiuojama vėlesne santvarka, išskyrus teismų sistemą ir socialinę (bei, kaip vėliau pamatysime, kultūrinę) politiką. Būdinga, kad vėlesniąją politinę santvarką specialiai nesididžiuoja net ir nariai tų grupių, kurios ją sukūrė bei joje vyravo.

Iš visuomenės sluoksnių, kuriais niekas iš atsakiusiųjų nesididžiuoja, į akį krinta — karininkija ir kunigija, abi palyginti gausios ir Nepriklausomojoje Lietuvoje įtakingos grupės. Atsakiusiųjų tarpe tačiau yra ir karo, ir religijos žmonių.

Didžiuojamasi praktikiniu humaniškumu, kurį galima laikyti tradicine lietuvių dorybe, tačiau neiškeliamą jokių pasaulėžiūrinio ar religinio gyvenimo aspektų, vertų pasididžiavimo. Atrodo, kad šie aspektai šiandieniniame galvojime apie Nepriklausomąją Lietuvą yra palikę maža pėdsakų. Tai perša mintį, kad jų vitališkumas jau ir tuomet turėjo būti daugiau paviršiuje išpūstas negu iš

vidaus kūrybiškas. Nesulaukia pasididžiuojančio prisiminimo nei Nepriklausomosios Lietuvos filosofija.

Visuotinis bendruomenės dinamiškumas išryški bendriausiu Nepriklausomosios Lietuvos bruožu. Nors tai ir būtų neįtikėtina išeivijos jaunimui, įpratusiam į visiškai **sustatintą** („užšaldytą“) lietuviybės vaizdą, Nepriklausomoji Lietuva buvo, tur būt, labiau dinamiška, greitesniu tempu ir radikaliau kintanti negu šiandieninė Amerika. (Geras studijų laukas daktarinei disertacijai!).

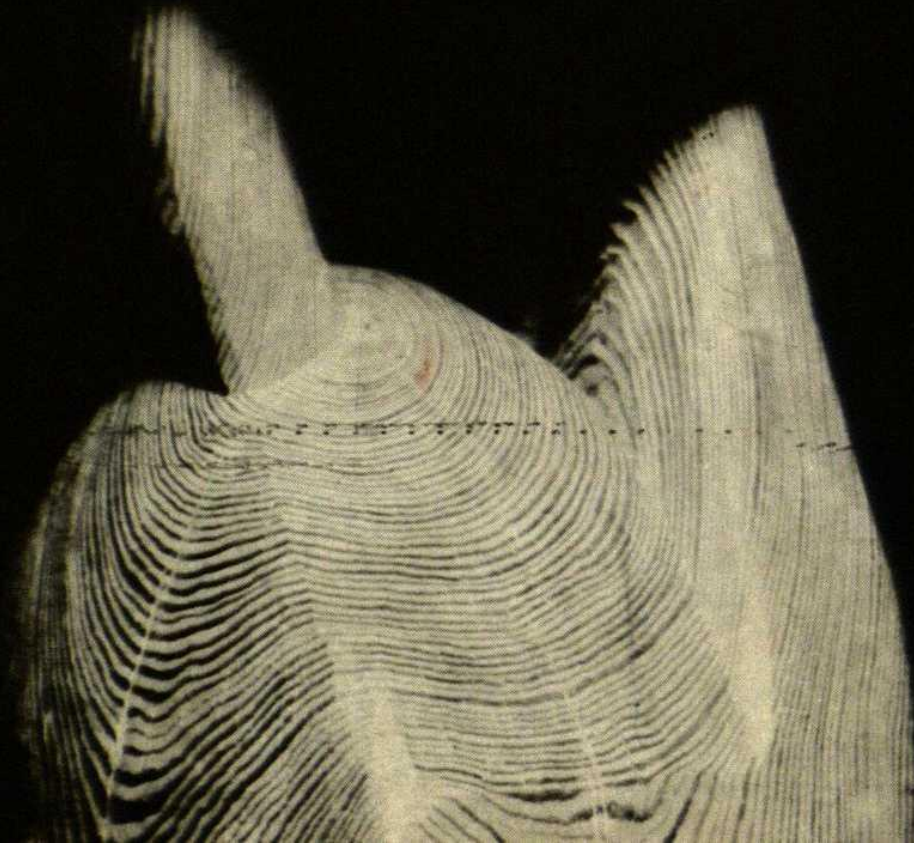
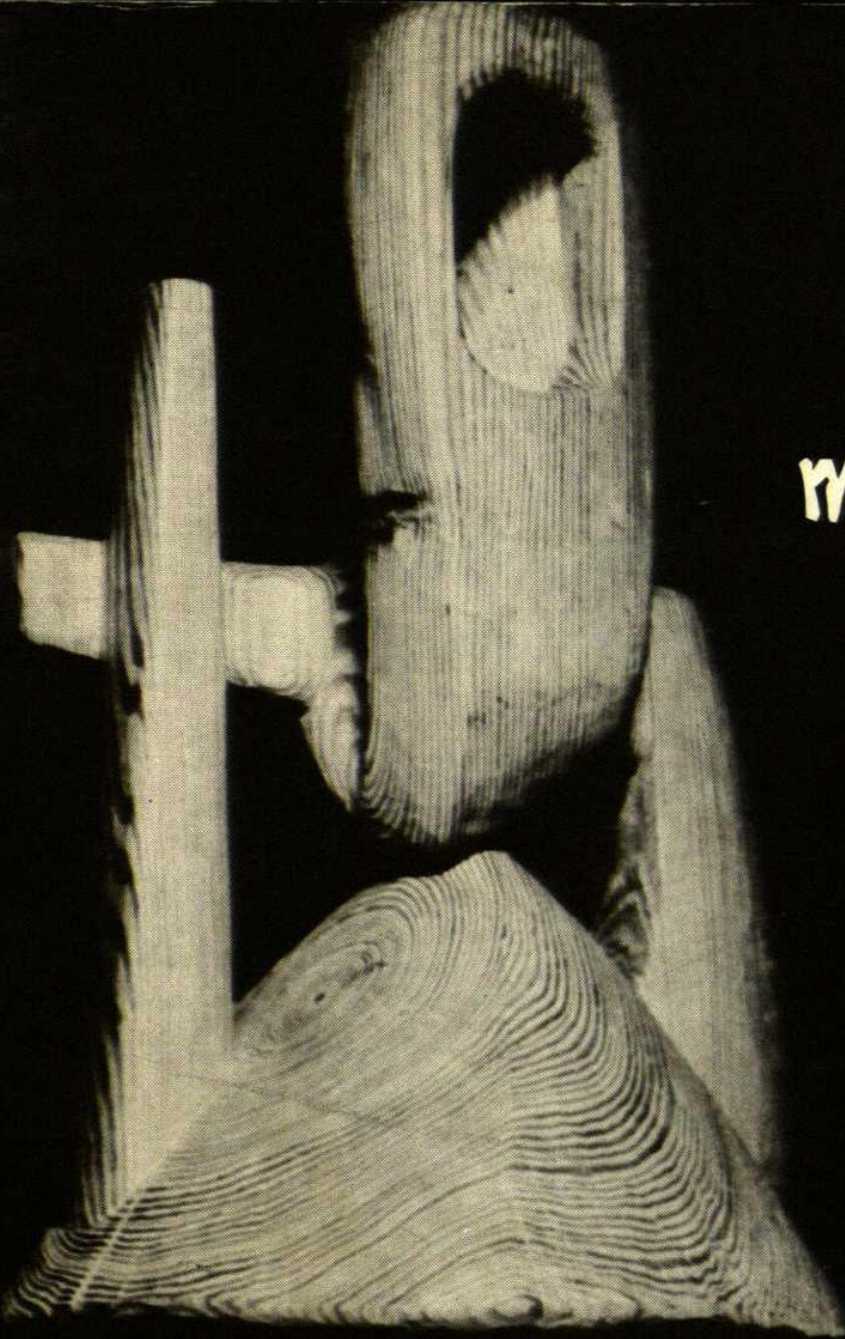
Būdinga anketą atsakiusiųjų intelektualų grupei, kad specialiai neišskeliama kurios partijos ar pavienio asmens — „kultūros herojaus“ nuopelnų. Tai, viena, liudija atsakančiųjų pastangas būti objektyviais, bet, kita, gal būt, leidžia ir įžvelgti kai kuriuos lietuvių charakterio tęstinumus. Kuo didžiuojamasi, vis atrodo „bendri darbai“, tarytum jie dvidešimties metų perspektyvoje būtų pradėję įgyti tą patį anonimiškumą, kuris buvo būdingas liaudies kūrybai. Neieškojimas garbintųjų **herojų**, — jeigu šią anketą priimsime liudijimu, — tebėra lietuvių būdo bruožas. Bet, kita vertus, didžiuojamasi daugiausia ne tuo, kad bendruomenė leido **individui** iškilti (tuo gal būt, ypač didžiutęsi amerikietis), bet tuo, kad pati **bendruomenė** kilo. Tautinio charakterio studentas ir šiose intelektualų galvojimo savybėse įžvelgs argumentą už kolektyvistinių nusistatymų vyravimą lietuvių sąmonėje prieš autoritetinius ar individualistinius (plg. **Metmenų** Nr. 2, psl. 132-35).

5

metmenys

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

1962

metmenys

Redaguoja: dr. Vytautas Kavolis

The Defiance College, Defiance, Ohio.

Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, Dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, dr. Marija Gimbutienė, Zina Katiškienė, Algimantas Mackus, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa.

Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau

Kalbos stambmenas peržvelgė: dr. Petras Jonikas.

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Gabrielius Gedvila, dr. Vladas Kaupas, Julius Lintakas, Raimundas Mieželis, Vaidotas Vaitys, Laima Vepštaitė.

Administracija: Ramojus Vaitys

615 Hinman Ave.

Evanston, Ill.

Kaina: šio numerio — 1.50 dol. Keturių numerių prenumerata — 5 dol. Garbės Prenumerata — 10 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Renka: "Tėviškės žiburiai", Toronto, Ont., Canada.

Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill.

NEPRIKLAUSOMOJI LIETUVA ŠIANDIENIU ĮVERTINIMU: III

Visa tai — nemalonūs dalykai, bet esu įsitikinęs,
kad juos reikia pasakyti garsiai: tai savos
rūšies lietuviškos sąmonės terapija.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

Dviejuose ankstyvesniuose **Metmenų** numeriuose apžvelgę, koks Nepriklausomosios Lietuvos vaizdas yra išlikęs sąžiningai - ir laisvėje - apie ją galvojantiems lietuviams, šiame spausdiname atsakymus į klausimą: "Kokio konkretaus nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo aspekto ar įvykio Jūs asmeniškai labiausiai gėdinatės?"

Šį (kai ką, tur būt gąsdinantį) klausimą kėlėme, vedami intelektualinio integralumo: nėra žmogiškos tikrovės, kurioje nebūtų blogio elementų, ir, atsikuriant tos tikrovės vaizdą, yra ir negarbinga, ir subrendusiems ne reikalinga austis jį vien iš šviesiųjų gijų. Toks paveikslas pažinimo požiūriu nebūtų daug kuo geresnis už iliuzijų rezginį, o moralės plotmėje būtų nevertingas, nes nesąžiningai atliktas.

Kaip tik tada, kai sunku būti sąžiningiems, kai labiausiai norisi svajoti bei idealizuoti, sąžiningumas ypač

reikalingas, nes kompromisas su sąžiningumu lengviausiai tada išvirsta moraliniu savęs ir savo pergyvenimų falsifikavimu. Galvojantiems ir rašantiems apie Nepriklausomąją Lietuvą šiandien turėtų būti ypač gyva Albert Camus "juokinga baimė" nenumirti nepasakius visos tiesos, nes tada mirtis juk nebeatitaisomai įamžintų melą, kuris glūdi kiekvienoje nepilnai išsakytoje tiesoje, ir žmogus jau nuo šio su jo asmenybe susijusio melo nebegalėtų atsipalaiduoti. (Šias pastabas sukėlė ne mūsų anketos atsakymai, bet kai kurių žymių žmonių kitur išspausdinti atsiminimai).

Keliame šiame numeryje nagrinėjamąjį klausimą dar ir todėl, kad paliudytume, — ir pavergtojoje Lietuvoje pasilikusiems, — jog tremtyje nekovojame už grąžinimą visko, kas yra buvę, kaip yra buvę. Kovojame už laisvę; nesileidžiame savo kovos apakinami nei praeičiai, nei niekam, kas vyksta dabartyje. Kovojame ne iš primityvaus ideologinio apsvaigimo ir ne iš pikto reakcinio užsispyrimo, bet iš pagrįsto įsitikinimo: žinodami, kaip buvo ir kaip yra ir pasirinkdami laisvę. Bet laisvės siekiame tokios, kad būtų geriau negu bet kada yra buvę. Ir todėl turime reikalo praeities suklydimus kritiškai peržvelgti.

Darome tai ne kaltininkų ieškodami ir ne susitelkusias neapykantas liedami. Neapykanta, kad ir kaip "pozityvi", **Metmenims** nėra dorybė, kokia ji oficialiai yra sovietinio bloko kraštuose. Kritikuoju, kai reikia, istorinio teisingumo ir žmogiško integralumo nusiteikimu žvelgdami į faktus, aštriai analizuodami veiksmus ir atsargiai — žmones. Ši nuotaika, mūsų supratimu, pati yra vienas pagrindinių veiksnių, įrikiuojančių tuos, kurie yra pasiryžę jos laikytis, Vakarų pusėn.

Nesigėdinantieji

VINCAS TRUMPA: "Kokio konkretaus NL gyvenimo aspekto ar įvykio Jūs asmeniškai labiausiai gėdinatės?" Redaktorius savo paaiškinime prie šio klausimo sako, kad objektyvus NL įver-

tinimas reikalauja apžvelgti viską — ir šviesiąsias, ir tamsiąsias puses. Atrodo, labai paprasta. Kiekvienos tautos, kaip ir kiekvieno žmogaus, gyvenime yra tamsių ir šviesių pusių. Tačiau tuoju susiduriame su sunkumais, kai pradėjame sverti arba "objektyviai vertinti", kas yra šviesu ir kas tamsu, ypač turint galvoje visos tautos gyvenimą. Mat, pati tauta dalykų nedaro ir istorijos nekuria. Žmogus ir žmonių susigrupavimai yra istorijos kūrėjai. Vadinas, ir už tamsias tautos gyvenimo puses atsakingas yra žmogus. Bet ar jis kaltas? Tai didelis ir baisus klausimas.

Bet šiuo atveju žurnalo redaktorius reikalauja daug daugiau: jis nori, kad vieno ar kito NL gyvenimo aspekto ar įvykio žmogus gédintųsi. Gédos jausmas paprastai yra susijęs su apsinuoginimu, pirmiausia fiziniu, o toliau ir su dvasiniu. Lietuvių tautai, atrodo, ir vienas ir kitas apsinuoginimo būdas yra svetimas, dėl to ji ir savo kalboje neturi būdvardžio, kuris teigiamai apibūdintų tokį veiksma atliekantį žmogų. Turime du būdvardžius, susijusius su gédos jausmu — "begédis" ir "gédingas", kurie abu turi neigiamą reikšmę. Kai mums prireikė šia prasme teigiamo būdvardžio, pasiskolinome jį iš lenkų ("sarmatlyvas"), bet ir tam žodžiui suteikėme abejotino teigiamumo vertę. "Begédis" lietuvių kalboje reiškia ir tą žmogų, kuris pats apsinuogina kitų ir savo paties akivaizdoje ir kuris stengiasi kitus apnuoginti.

Todėl ir pats gédinimosi veiksmas yra abejotinos vertės. Gal dar nebūtų taip bloga, jei žmogus gédintųsi dėl kokio nors savo paties veiksmo. Tačiau ar ne per drąsu būtų reikalauti, kad jis viešai prisipažintų atlikęs tokius veiksmus, dėl kurių jam pačiam gėda. Paprastai kiekvienas tokius veiksmus stengiasi nuslėpti arba tik Dievo akivaizdoje teprisipažinti juos daręs. Net ir patys drąsiausieji, kaip šv. Augustinas ar J.J. Rousseau, toli gražu nevisiškai apsinuogino savo viešosiose išpažintyse. Ir gerai, nes kitaip juos reikėtų vadinti ne šventaisiais ar žmogaus filosofijos tyrinėtojais, bet begédžiais ar pornografinės literatūros platinotojais.

Mūsų atvejas dar blogesnis, nes čia reikalaujama ne savo paties viešąją išpažintį atlikti, bet pastatyti prie gédos stulpo Joną, Petrą ar Vytautą už jo vieną ar kitą darbą. Tiesa, anketoje kalbama apie aspektus ar įvykius, kurių neva reikėtų gédytis. Bet aspektai ir įvykiai patys neatsiranda; juos kuria žmogus. Gal ir nebūtų labai sunku pasakyti, kad man, pavyzdžiui, gėda dėl gruodžio 17 perversmo ar dėl suvalkiečių šaudymo. Bet aš nedrįščiau statyti prie gédos stulpo nei tų, kurie padarė tą perversmą, nei tų, kurie privedė prie jo.

Deja, ypač po II Pasaulinio karo, kada buvo daugmaž priimta šėtoniška kolektyvinės atsakomybės teorija, atsirado žmo-

nių, kurie bandė už vieną ar kitą politinį veiksma ne prie gėdos stulpo, bet prie kartuvių pastatyti ne tik to veiksmo autorius, bet ir visą tautą. Mes žinome daug pavyzdžių, kaip daug kas bandė pateisinti ištisų Rytų Europos tautų atidavimą sovietiniams budeliams tik dėl to, kad tos tautos ir anksčiau neturėjusios demokratinės santvarkos. La Fontaine vilko galvosena nei kiek nesiskiria nuo tų tariamųjų apaštalų.

Nuostabu, kad daug kas ir mūsų, sąmoningai ar nesąmoningai, propaguoja tą šėtonišką kolektyvinės atsakomybės mintį. Daug kas iš mūsų norėtų, kad dėl tam tikrų praeities veiksmų ("aspektų" ar "įvykių") ištisos grupės žmonių būtų pastatytos prie gėdos stulpo ir, apsibarsčiusios galvas pelenais, atgailautų ligi tol, kol tam tikri "išrinktieji" ar "pateptieji" duos ženklą atsikelti.

Man atrodo, gėdintis dėl Jono ar Petro veiksmų, kaip lygiai gėdintis dėl visos grupės, klasės ar tautos veiksmų, yra nežmoniška ir nekrikščioniška. Žinia, kaip Kristus kritikavo tuos, kurie gėdinosi Marijos Magdalenos, ir kaip Jis smerkė fariziejus, kurie didžiavosi, kad Dievas juos sutvėręs geresnius ir tobulesnius negu kitus žmones. Ar ne tokiu fariziejiškumu kvepia ir kai kurių mūsų pastangos reikalauti viešos atgailos ne tik už savo, bet ir už savo tėvų ir draugų darbus? Ar tai neprimena bolševikišką taktiką kovoti ne tik su buožėmis, bet ir su buožių vaikais? Deja, kaip ir dažnai atsitinka istorijoje, žmonės, kovodami su blogiu, dažnai ir patys tuo blogiu užsikrečia.

Todėl, kiek tai liečia mane, nesigėdinu nei vienu NL gyvenimo aspektu ar įvykiu, nes kategoriškai atmetu kolektyvinės atsakomybės teoriją ir praktiką, ypač kai ji taikoma ne nusikaltėliui, bet idėjai, galvojimui ar minčiai. Žinoma, tai toli gražu nereiškia, kad nieko NL gyvenime nebuvo, ko negalima kritikuoti. Kritikuoti ne tik galima, bet ir reikia. Ir kritikuoti reikia viską, absoliučiai viską, nes tik tokiu būdu įmanoma naujo kūryba. Gal tai nuskambės paradoksu, bet **kritikuoti kaip tik daugiau reikia tuos dalykus, kurie bendros opinijos yra laikomi tobulais ir nekritikuotiniais.** Mano galva, demokratinis Lietuvos gyvenimo laikotarpis yra daugiau kritikuotinas negu diktatūrinis, nes šio pastarojo liekanos šiandien nesudaro beveik jokios problemos, o demokratinio periodo liekanos dažnai yra tas didysis stabdys, kuris ir neleidžia mums išbristi iš emigrantinės balos. Prisiminkime tik mūsų partinį susiskaldymą ir pastangas pagal aną senąjį modelį skaldyti ir mūsų jaunąją kartą. Pagaliau ir pats kai kurių demokratų didžiavimasis savo konsekventišku demokratiškumu ar kartais neprimena fariziejų pasididžiavimą savo išskirtinumu?

Man pačiam visuomet geriau patinka tie žmonės, kurie klysta ir nebijo nuodėmės. Todėl taip skeptiškai žiūriu į visus tuos

atsiminimų autorius, kurie stengiasi jau dabar atsisėsti teisingųjų pusėje, nelaukdami nei paskutinio teismo, nei Aukščiausiojo Teisėjo sprendimo.

VLADAS JAKUBĖNAS: Lankantis keletą kartų Anglijoje, man labai imponavo tenykštė pažiūra, kur kiekvienas Anglijos praeities reiškiny yra gerbiamas. Istorinėse vietovėse su didele pagarba rodomi karalių palikimai, bet su nei kiek ne mažesne parodoma vieta, kur Cromwellio laikais karaliui buvo nukirsta galva. Manychiau, kad ir mums būtų labai pravartu šiuo atžvilgiu pasimokyti iš anglų.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: Kalbant su svetimaisiais apie prieškarinę Lietuvą, yra nemaža temų, kurių nesinori liesti. Gal gėdos sąvoka ir per stipri šioms nemalonioms sritims apibūdinti, vis dėlto nesinori kalbėti, jei to galima išvengti (tai zuikio politika, bet juk aš kviečiamas pasisakyti apie tautinius refleksus, o ne objektyviai negrinėti lietuviškąją ano meto vi-suomenę) — apie visą eilę neigiamų reiškinių.

VINCAS RASTENIS: Nesijaučiu, kad nepriklausomoji Lietuvos valstybė ar jos organų sudarytoji padėtis keltų man gėdos jausmą. Apgailestavimas čia būtų tinkamesnis žodis, negu gėda. O apgailestauti galima daug ką, nes daug kas, gal būt, galėjo geriau įvykti, negu įvyko.

VLADAS JAKUBĖNAS: Neigiamo pobūdžio aspektų buvo daug, tačiau aš nejačiu reikalo dėl jų gėdintis. Jie neišvengiami, naujai valstybei pradedant kilti iš vargo. Tektų gėdintis, jei, praėjus 50-100 metų, tie aspektai nerodytų pagerėjimo žymių, kaip yra, atrodo, tokia Paragvajuje ar Gvatemaloje. Dabartinė Indonezija mums irgi rodo, koks chaotiškas gali būtų pradinis naujos valstybės kelias. Pas mus, Lietuvoje, neigiamybės būdavo gerokai pagerinamos ar nugalimos per palyginti itin trumpą laiką.

VALTERIS BANAITIS: Žinau ir aš eibes negalavimų. Tačiau, kiek ir galvoju, nerandu tokių, kurie turėtų reikšmės dar ir šiandien. Be to, nepriklausomoji Lietuva nebuvo kokia "tabula rasa". Ji paveldėjo sunkų palikimą. Ar kartais tas palikimas ir kitos anų metų sąlygos nebus esminė visokių negalavimų priežastis?

Prarastas šimtmetis — tik taip galėtume pavadinti tragišką XIX amžiaus epochą Lietuvos žemių gyvenime. Toje epochoje Lietuva tarsi "iškrito" iš savo kaimynų šeimos. Štai keletas esminių faktų:

Vėliausiai 1820 m. visų kaimynų panaikinama baudžiava, pradedamos ten dalinti žemės, jau įvedamos ir pradinės mokyklos. Lietuvoje rusų carai baudžiavą užvilkina iki 1861/62 metų.

Po to, kai kaimynai jau žengia į pramonės amžių, Lietuvą užgula 40 metų lotyniškojo rašto, kalbos ir mokyklų draudimas — netaikytas niekam, nė negrams.

Du visuotiniai sukilimai, kas generacija po vietinį sukilimą — baudžiamieji būriai siaubia kraštą, žmonės keliauja Sibiran ar priversti pabėgti į Vakarus (ko kaimynuose tokiu mastu toli gražu nebuvo).

1905 m. revoliucija pagaliau pradeda trumpą 9 metų neva "liberalizmo" laikotarpį. Po to karas, kuris ypač sunkiai užgula Lietuvą. Jis faktinai baigiasi tik apie 1923 m.

Pergalvoję tik šiuos kelis esminius faktus, nesunkiai suprasi, kad primestas atsilikimas lieté ne tik medžiaginį gyvenimą, bet atsiliepė ir žmonėms.

Ar man, ar tau dėl to gėdytis? Ne — bet dar didesne meile jungtis į darbą, padėti savo žmonėms kilti — tokią iš to padaryčiau išvadą.

Bet tai nelengvino anų metų nepriklausomos Lietuvos problemų.

Vidaus padėtis nepriklausomybės pradžioje buvo daugiau negu keista, ypač ūkio srityje. Jis suskaldytas ištisais "tautiniais ūkiniais monopoliais". Lenkai — žemvalda; žydai — prekyba ir amatai; bankai ir finansai — žydų, vokiečių ir kitų tautinių mažumų rankose. Niekas čia "iš principo" blogo; bet praktikoje tos tautinės mažumos visgi rodė didelį neloyalumą naujai valstybei, nors ji buvo ir jų tėvynė. Dar blogesnė ta aplinkybė, kad ši 15-20% tautinių mažumų dalelė turėjo dar ir kitą, svarbiausią monopolį — išsimokslinimą. O lietuviai? Ūkininkai — luomas, neturįs pakankamai inteligentijos. Ir bandyk tu dabar parlamentarinės demokratijos priemonėmis tvarkyti tokios valstybės reikalus! 15-20% mažumų nė nemanė paisyti 80-85% absoliutinės daugumos nuomonės. Ko jiems ir paisyti — mažuma iš tikrųjų turi keleriopai didesnę, neproporcingą ūkinę įtaką; išsimokslinimo ištisą monopolį. Be žodžių aišku, kad tokia demokratija tegalėjo būti **optiška**; be to, nebuvo jokių tradicijų, patariusių mažumai vis dėlto paisyti daugumos nuomonės. (Šiandien matome, kaip beveik visur demokratija sužlunga nepriklausomybę gavusių pusiau kolonijinių tautų gyvenime. Tai nėra kokios "piktos valios" reiškinys — nei vakar, nei šiandien). Taip 1926 metais (po Pilsudskio perversmo Lenkijoje) Lietuvoje **suspenduojama** demokratija. (Idomu bus priminti, kad pirmasis "Smetonos režimo" žygis buvo — Lietuvos Banko įsteigimas ir draudimas imti už kreditus daugiau kaip 12% palūkanų, jų iki tada bankai lupdavo net iki 22%!).

Kaip apskritai Lietuva susidorėjo su "prarastojo šimtmečio"

paveldėjimu ir nenormalia vidaus padėtimi?

Imtasi tik vienos griežtos reformos — sugriaunamas žemėsvaldos monopolis tam, kad žemė pagaliau atitektų tiems, kurie ją dirba. Nepriklausomoji Lietuva įveda krašte visuotinį pradinį mokymą, aštuonių valandų darbo dieną. Buvusiems žemvaldžiams išmokama kompensacijos — bet jie nesijungia į krašto naują gyvenimą, nusišalina — su jais stambi intelektualinė pajėga. Lietuvai tenka ruošti savus kadrus, visiškai iš naujo. Tam reikia pinigų ir, svarbiausia, laiko.

Pirmasis nepriklausomosios Lietuvos dešimtmetis beveik išimtinai buvo skirtas nugalėti prarastojo šimtmečio atsilikimui. Dar geras penkmetis praeina, kol pradeda reikštis naujieji kadrai. Ir štai, galima sakyti, tik apie 1933 metus prasideda „normali“ padėtis, galima jau galvoti ir apie ateitį, galima atsisukti veidu pirmyn.

Ar buvo būdų greičiau nugalėti atsilikimą? Be abejo, buvo — tai svetima pagalba. Tik, deja, anų metų pasaulis tam buvo dar visiškai aklas! Šiandien dviejų milijonų Laos valstybė vien iš JAV kelinti metai gauna po 50 mil. dolerių besąlyginės pašalpos. Anų metų pinigais tai būtų 500 mil. litų — visas krašto biudžetas. Jeigu Lietuva būtų gavusi nors dešimtą dalį tos sumos... Bet kągi darysi — negavo. Dėl netikros politinės padėties net privatus Vakarų kapitalas Lietuvoje neinvestuojamas.

Ne koks „kapitalizmas“, bet baisi **kapitalo stoka** buvo žalinga Lietuvai.

Ar buvo kitokių galimybių sutelkti kapitalo?

Tokių buvo. Stalinas, pradėdamas 1928 m., parodė, kaip galima skurdą paversti pinigais. Jis visus ir viską nusavino, tokiu gigantišku apiplėšimu sutelkdamas kapitalo investicijoms. Savime suprantama — tai buvo galima padaryti ir Lietuvoje (tai šiandien taikoma penktadalyje pasaulio...). Tik kaina yra ir lieka — žmogžudystės, banditizmas, melas ir teroras. (Kada gi nustos visa tai vadinti „komunizmu“?).

Ir jeigu kuo **didžiuojuos**, tai tuo, kad nepriklausomoji Lietuva vieningu visų jos gyventojų pritarimu veikiau rinkosi **erškėčiais** klotą, **sūraus** prakaito nulieta, sunkaus darbo kelią — bet nesusitėpė tokiais nežmoniškais kriminalais. O pagunda buvo nemaža: juk tuo iš karto būtų buvusi sulikviduoti nepatikimų tautinių mažumų ūkiniai monopoliai...

Kitą kelią susirado nepriklausomoji Lietuva. Ji nieko neapiplėšė, bet intensyviu darbu **išplėtė savo ūkį**. Neprarado savo krautuvų žydai, nenustojo teisės į gamyklas kiti, bet greta jų išaugo keleriopai pajėgesnė, modernesnė lietuviška pramonė, prekybos ir susisiekimo įmonės. Kapitalą sunėšė smulkūs akcininkai,

kooperatininkai. Jaunutė Lietuva savo jėgomis statėsi liaudies kapitalizmo, pluralistinės nuosavybės pagrindais. Ir šioje srityje ji, be jokios abejonės, buvo pažangesnė už daugelį ano meto iškilios pramonės kraštų. Į trisdešimtųjų metų pabaigą jau buvo žengiama per agrarinio krašto slenkstį, jau imta rimtai svarstyti krašto pramoninimo perspektyvos; atsirado rimti savos darbininkijos kadrai ir pradėta rūpintis pagrindiniu socialinių reikalų tvarkymu.

Pabaigoje panagrinėkime dar pačią svarbiausią — išorinio saugumo temą. Saugumo problema pirmos reikšmės klausimas mažam kraštui — ir gyvybinės reikšmės Lietuvos geografinei padėčiai, pačiam Rytų — Vakarų tarpdury. Dar ilgai po Pirmojo Pasaulinio karo Lietuvoje siautė maskolių raudonųjų ir vokiečių bermontininkų gaujos. Po to lenkai okupavo kone trečdalį teritorijos; atėmė Vilnių, stambiausią pramonės centrą, krašto sostinę. Pirmoji vidaus krizė 1926 m. priveda prie demokratijos suspendavimo. 1929-32 m. pasaulinė ūkio krizė skaudžiai atsiliepia ir Lietuvai. Nuo 1933 m. hitlerinė Vokietija pirmuoju agresijos taikiniu renkasį Lietuvą. Jos "modeliu" Hitleris išbando planus vėliau užkariauti pasauliui, bet Lietuva atsilauko. 1938 m. vėl atbunda lenkų plėšrumas (ultimatumas) ir netrukus dviejų politinių banditų, Stalino ir Hitlerio, sąmokslas prieš taiką visą pasaulį paskandina kraujuje ir ašarose.

Tokie kieti istorinio vyksmo barjerai, man rodos, pirmiausia ir apsprendė Lietuvos vidaus reikalus. Jeigu pirmame nepriklausomybės laikotarpyje įvyko dalinio demokratijos suspendavimo nelaimė, tai iš dalies dar ir nepastovios vidaus padėties išdava. Jeigu nepavyko antrame etape prie jos grįžti — tikriausiai ne dėl drąsos stokos ar kieno piktos valios. Niekas arklio nekeičia vidury šėlstančios upės... Kas mano, kad buvo galima geriau — lai sarmatinasi pats, kad nesugebėjo geriau padaryti. Man gi, kaip gyvam anų metų liudininkui, neatrodo, kad kas nors, kad ir dar toks genijus, būtų daug ko gudresnio išgalvojęs.

Pagaliau prie neigiamybių priskirkime nenormalias tarptautinės padėties išdavas krašto ūkiui. Nebūtina tokia padėtis ir vėl turi būti, bet tasyk ji buvo ši: dvidešimt metų Lenkijos-Lietuvos siena buvo aklinau uždaryta. Beveik dešimtį metų siena su Vokietija prilygo apkasų linijai. Tai labai neigiamai paveikė krašto ūkį ir jo kilimą bei kultūrėjimą. O svarbiausia: didžiulis Rusijos subkontinentas, kurio natūrali tranzito bazė yra Lietuva, Latvija ir Estija, tuomet buvo visiškai prekybinis nulis. Didele dalimi tokia nenormali padėtis nepriklausė nuo Lietuvos valios ar jėgos; tos sąlygos tačiau egzistavo ir gal per pusę sumažino tą gerovę, kurią kraštas galėjo pasiekti "normaliais" laikais.

Tokių sąlygų akivaizdoje nežinočiau nieko, dėl ko turėčiau "gėdintis". Jeigu ką turėčiau **apgaillestauti**, tai tiktai faktą, kad Lietuvai trūko laiko, kad dar reikėjo vieno laisvo dešimtmečio, ir Lietuva būtų atsistojusi laisvųjų tautų tarpe ne tik kaip lygus, bet daugeliu atžvilgiu ir žymiai pranašesnis už kitus partneris.

Kartu per tokį dešimtmetį tautinė sąmonė, be jokios abejonės, būtų pasiekusi dar aukštesnį laipsnį — valstybinę sąmonę, kuri yra būtina bet kurios demokratijos sąlyga.

1. ŪKIS

VLADAS JAKUBĖNAS: Ūkinėje srityje buvo tendencijos užmiršti, kad Lietuva iš esmės buvo ūkininkų šalis. Latvija ir Estija tuo atžvilgiu vedė tikslesnę politiką. Mūsų vyriausybei kartais reikėdavo nemalonių sukrėtimų, kad prisimintų, kas sudarė mūsų krašto pagrindą.

KAROLIS DRUNGA: Jei jau kalbėti apie gėdinimąsi, tai noriu paminėti tik vieną vaizdą, kuris man visad sukeldavo gėdos jausmą. Nors nepriklausomojoje Lietuvoje neturėjau gerų medžiaginių sąlygų, tačiau ir skurdo nejaučiau. Gyvenau su motina labai kukliai, tačiau niekad asmeniškai nesijaučiau pažeistas socialinės nelygybės. Bet, kai tekdavo eiti pro Kauno pakraščius, kur į Nerį nuvingiuoja Utenos gatvė, ant keleto kalvelių atsiverdavo vaizdas, vad. "brazilka", kokio aš net nemačiau dar ir praeities Čikagos rajonuose. Tai buvo Kauno "slums". Ačiū Dievui, nedidelės apimties, bet visgi pakankamas, kad veidas paraustų.

Be to, kai 1935 m. vasarą išvaikščiojau pėsčias Rytų Lietuvą (pagal demarkacijos liniją, nuo Kaišiadorių iki Zarasų), tai užtikau ūkininkų sodybėlių ar kaimelių, kur dėl skurdo, nešvaros ir kitų panašių vargą lydinčių reiškinių dar jauna širdis tikrai galėjo suskausti.

Ir, trečia, niekad neišlikdavau ramus, kai pamatydavau **daug kur dar** buvusią nepaprastai sunkią žemės ūkio samdomų darbininkų ir kai kur užsilikusių kumetynų gyvenimo vaizdą. Nors tai nebuvo visuotinis reiškinys, o tik palaipsniui pradėjęs nykti caristinio okupacijos laikotarpio palikimas, visgi ir patys objektyviausi Lietuvos ūkininkų galimybių aiškinimai neįstengdavo sukurti jausmo, kad minimieji reiškiniai yra normalūs ir neišvengiami.

Manau, kad daug ką galima būtų iš tų reiškinių pašalinti, nors ir ne viską tuojau, jei tik to meto vadovaujantieji politiniai sluoksniai būtų turėję aiškesnę, platesnę, energingesnę socialinę koncepciją. Ir nors labai gerai žinau ano meto Lietuvos ūkininko pajėgumo ribotumą, prisimenu 1929-30 m. pasaulinės krizės pasekas Lietuvoje ir liudininku pergyvenau tuos sunkumus, kurie

kilo Lietuvos žemės ūkio eksportui, kai hitlerinė Vokietija atsisakė atitinkamų prekybos sutarčių ir privertė Lietuvą sunkiai ir nuostolingai ieškoti rinkų kitur, visgi galvoju, kad būtų buvę galima surasti materialinių priemonių ir sukurti įstatyminių sąlygų aniems negražiems randams iš Lietuvos veido pašalinti.

Esu įvairiom progom patyręs, iš eilės aukštesnes pareigas Lietuvoje ėjusių žmonių, kad 1918-40 m. laikotarpiu kariuomenės, jos išlaikymo, mokymo ir ginklavimo reikalams buvo išleista apie 1.5 milijardo litų, t.y. ketvirdalis ar net daugiau to laikotarpio valstybės biudžetų. (Birštono elektros jėgainė su didžiuliais prakasimais ir t.t. projektinėse kalkuliacijose turėjusi kainuoti apie 60 milijonų litų). Jei valstybės atsikūrimo pradžioje tos išlaidos objektyviai buvo neišvengiamos, tai vėliau dėl mūsų agresingųjų, didžiųjų kaimynų pajėgumo visgi galėjo kilti klausimas, ar mums beturi kurios nors prasmės "ginklavimosi varžybos". Neneigiu kariuomenės laikymo prasmės ano meto Lietuvoje. Jau vien dėl to, kad pats esu matęs, kaip iš slunkiais atvažiavusių karinės prievolės atlikti kaimo vyrukų grįždavo namo mitrūs vyrai. Tačiau brangiai kainavęs neva modernių ginklų užpirkimas, prieš porą metų nupirkto tanketės ar lėktuvai po poros metų tapę jau atsilikusiais ir kiti panašūs įsigijimai — ar tai buvo reikalinga?

Nenorėdamas vaidinti įžvalgumo, kai šaukštai jau po pietų, noriu pasakyti, kad tokios ir panašios mintys kilo tik po to, kai bolševikinė invazija per porą dienų sutraikė tai, kas buvo puoselėta ir apmokėta per 20 metų. Gimnazijos gi ir universiteto lankymo metais (iki 1940 m.) per paradus ar kitur matyti žygiuoją kariai romantiškai primindavo Vytauto Didžiojo pulkus prie Juodosios jūros ar Žalgirio mūšio metu. Gi gen. Raštikis, ypač po paradinių kalbų, būdavo išgyvenamas kaip Napoleonas, ir gimnazisto sieloje tada būdavo ramu, saugu, svajinga. Todėl ir nebandau mesti pernelyg didelio šešėlio ant tų, kurių galioje buvo truputį nutraukti nuo kariuomenės tai, kas kelių tūkstančių Hitlerio ar Stalino tankų šešėlyje išgelbėjimo negalėjo žadėti, o atitrauktus milijonus sunaudoti taip, kad nebūtų likę "brazilkos" ir kad nebebūtų kumetynų su jų rachitiškais vaikais. Žinau, kad mėginimas "nuskriausti" kariuomenę būtų buvęs pasitiktas, jei jau ne akmenimis, tai bent visų šunų užpiudymu. Gal tai net būtų kainavę atitinkamai vyriausybei sostą. Todėl nesmerkiu ir nekalbu apie obsoliutų gėdos jausmą šiuo atveju. Man tik labai gaila, kad ano meto politinį gyvenimą apsprendžiančiuose sluoksniuose ir valstybės vadovaujančiųjų tarpe nebuvo norėta pasinaudoti platesne fantazija ir, jei reikia, drąsumu, kad neliktų

Lietuvos veide, gal būt, pačių biaučiausių, nors ir iš carizmo paveldėtų, randų.

(Ryšium su tuo noriu pridėti, kad už dalies Kauno darbininkijos skurdą, pasireiškusį "brazilkos" pavidalu, jau ir tuomet žymiai buvo atsakinga Sov. Sąjunga. Eilė Kauno fabrių, jų tarpe žinomoji Tilmanso įmonė, iki I Pasaulinio karo savo gaminius beveik išimtinai eksportavo Rusijon. Gi Sov. Sąjunga kategoriškai atsisakydavo imti iš Pabaltijo valstybių gaminius. Dėl tokios, pramatomų tikslų diktuojamos, laikysenos ne tik Lietuvoje likvidavosi bei skurdo eilė įmonių, bet ir Estijoje bei Latvijoje, kur pramonė taip pat žymia dalimi buvo susikūrusi, remdamasi Rusijos rinka).

2. BENDRUOMENĖ

JONAS MULOKAS: Laikau daugiausia gėdingu tai pataikūnų prisiplakėlių ir apskritai plokščiojo elemento prasimušimą į paviršių kaikuriuose vietose.

TEODORAS DAUKANTAS: Kai kurių svarbių pareigūnų korupciją.

VANDA SRUOGIENĖ: Augo krašte oportūnizmas ir nepaprastai spartus "ponėjimas". Pamišti buvo demokratiškumo principai, kuriais mūsų valstybė kūrėsi, augo karjerizmas, troškimas bet kuriais būdais kuo greičiausiai praturtėti, kitą išnaudoti ir slėgti. O muzikas, tapęs ponu, dažniausiai buvo biauresnis išnaudotojas už tuos pasmerktuosius senųjų laikų ponus, kurių tarpe jau neretas buvo Tolstojaus ir kt. humanistų rašytojų įtakoje, kuris turėjo daugiau kultūros arba dar gyveno senais, kilniais krikščionybės principais. Kartu augo šovinizmas, netolerantingumas, kuris karo įvykių metu mums skaudžiai atsiliepė, nes be reikalo padarė mums priešų.

KAROLIS DRUNGA: Jei pirmame nepriklausomosios Lietuvos dešimtmetyje buvo eilė išeikvojimo, iš valstybės pasipelnymo, korupcijos ir panašių atsitikimų, išvirtusių net skandalingomis bylomis ir iš dalies visuomeninio gyvenimo kompromitavimu, tai visgi šitie atsitikimai nebuvo būdingi lietuviškojo gyvenimo visumai. Nepametu iš akių ir 1918 m. Lietuvos valstybės atkūrimo istorinio konteksto, ir todėl tai, kas buvo bloga, peiktina bei smerktina, mano nuomone, buvo laikini, sunkios pradžios determinuoti, nebūdingi atsitikimai, nereikšmingi pereinamojo periodo palydovai.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: Jei, kalbėdamas apie Lietuvą, galėčiau pats pasirinkti sau tinkamą svetimtautį, rinkčiausi tokį, kuris nebuvo matęs Kauno. Kaltė čia, žinoma, lie-

tuviškosios buržuazijos ir valdančiųjų sluoksnių, — tiesiog ne kaltė, o vaizduotės stoka, — bet laikinoji sostinė buvo pradėta statyti ne plačiose senamiestį supusių žalumynų erdvėse, o sporadiškai augo senojo slėnio smarvėje, tarp lūšnų ir griuvėsių. **Kaunas buvo Europos Rytų miestas be veido:** jokia tradicija nesiejo jo su praeitimi; nevaizdavo jis nei jaunos, sparčiai augančios ir turtėjančios tautos aspiracijų.

Pagaliau, kalbėdamas apie Lietuvą, nenorėčiau turėti šalia savęs tipiško lietuvių smulkaus miestiečio, ypač jeigu jis dar priklauso nuoširdžių propagandistų — à la Algirdas Gustaitis — porūšei.

3. POLITIKA

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: Gėda, kai būni priverstas prisipažinti, kad nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo **civilinės metrikacijos**. Lietuvos bažnyčiai čia tenka didelė atsakomybė, betgi Lietuvos nepateisinsi sakydamas, kad mūsų kunigija buvo tamsi. Nes ir kunigija yra lietuviškas produktas.

Nesmagu darosi, kai svetimtautis, šiek tiek domėjęsis ano meto Europos politika, tau primena, kad ir Lietuva vienu metu buvo pasidavusi diktatūrų manijai ir **turėjo savo diktatoriuką:** tai visiškai neatitinka tavo peršamą skandinaviško tipo krašto vaizdą. Gali, žinoma, teisinti, kad ta diktatūra buvo palyginti švelni, paternalistinė: vis tiek reikia pripažinti, kad mes politiškai buvom nesubrendę, nes reikalingi "tėviškos" Plechavičiaus, Raštikio ar Smetonos globos.

MYKOLAS VAITKUS: Visų pirma — kad po 1926 m. gruodžio 17 mūsų valdantieji sluoksniai nukrypo nuo demokratinio kelio fašizmo link.

JUOZAS KAMINSKAS: Ir dabar nesitveriu, prisimindamas 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą bei jo motyvus. Asmeninės ambicijos, grupinių interesų ir partinio egoizmo padiktuotas "žygis" buvo brutalus tautos sunkiai iškovotų teisių į suverenumą suniokojimas. Perversmo sukurtas vadistinis režimas demoralizavo tautą ir atėmė iš jos galimybę laisvai ir savarankiškai tarpti. Suprantama, netikiu pramanyta legenda, kad Lietuvai tuomet grėsęs bolševizmo pavojus.

JERONIMAS CICĖNAS: Gruodžio 17-toji!

Lyg griausmas vidur speigų, lyg gaisras kaitrymety. Ir susimąstė susikrimto Vilniaus krašto lietuviai. Lietuva, ta, kuri laisva ir nepriklausoma, ak, 1920 m. vasarą buvo juk kaip svetelis, kaip viešnia, kaip properša naktovidy, buvo — buvo atėjusi iki Brėslaujos, Kazionių, ir ten, kur palei Naročią, Lavariškes, apeig

Lydą, Augustavą. Nešė ją, kaip rugiapiūtės nuobaigų vainiką, atnešė karys, tas eilinis, ir tas, kur karininkas. Atėjo su daina, su šypsena. Ir užvirė darbas valsčių, po seniūnijas, ant viešųjų kelių. Lietuvos karys — pats vardas šventasis, pats orumas ir taurumas. Toks jis buvo ir liko atminime, kai vėl sugrįžo klasta ir okupacija.

Ir štai lietuvius karys pakyla prieš Lietuvą, kurią jis nepriklausomybės kovų metu gynė ir apgynė?! Kažkas baisaus. Kažkur netvarka. Ir prisislėpus nakčia. Eilinis karys — įsakytas. Bet su kuo susidėjo dalis karininkų? Ko siekia tikrieji smurtininkai?! Išvaikė ne seimą, bet tautos valią. Pažeidė ne demokratinę kairę, bet patį Nepriklausomybės Aktą. Konstituciją. Demokratinių diskusijų laisvę. Teisę rūpintis valstybe.

1926-1959. Ar ne 33 metai? Ar ne ganėtinas laiko tarpas visiškam blaivumui mintyti ir rašte?

Juo labiau, kad tremty, demokratijos kraštuos. Istorijos ir įgimtos teisybės pajutimo vardu. Tėvų kraštui, jo laisvės bylai begelbstint.

Po Gruodžio 17-tosios netruko suskilti Vilniaus krašto lietuvių vienybė ir susiklausymas. Kieno naudai? Ėjo lūžis per visus užsienio lietuvius. O tėvynė? Tauragės sukilimas. Voldemarininkų bandymas sukilti prieš tautininkus. Spaustuvių sprogdinimai. Suvalkiečių artojų maištas. Įvykiai visada rieda grandies sistema.

Ar mūs tremtis pirmoji? Plečkaitis plečkaičiu, o faktas yra vienas, kad po Gruodžio 17-tosios kilo reikalas keliems tūkstantčiams tautiečių pastogės, duonos, o visų pirma laisvės ieškoti svetur, net priešiškos Lenkijos okupuotame krašte.

KAROLIS DRUNGA: Net ir 1926 m. perversmas ir po to ėjęs pseudodiktatūrinis režimas, nors jam ir nepritariu, neįstengia pažadinti gėdos jausmo, nes daugelis aplinkybių verčia mane tame reiškinyje įžiūrėti ne išimtinę pikta mažumos valią bei sauvalę, o daug gilesnius istorinius bei sociologinius sąryšius, privedusius prie tokio, o ne kitokio režimo. (Būtų tikrai verta keletu disertacijų tema, kodėl gi Europos ruože nuo Suomijos įlankos iki Turkijos anuo laikotarpiu buvo susidarę daugiau ar mažiau panašūs režimai). Be to, esu giliai įsitikinęs, kad, jei ne bolševikinė okupacija, tai neilgiau kaip kokių 10 metų laikotarpio nuo 1940 m. smetoninis režimas būtų ne revoliucijos, bet evoliucijos keliu peraukęs į patenkinamą demokratišką santvarką.

VYTAUTAS VARDYS: Varnių ir panašių internavimo stovyklų, kurias paskui imta kituose kraštuose vadinti kacetais. Jos buvo įsteigtos Smetonai ėmus valdyti. Kitų komentarų čia nereikia. Man nacionalizmas be laisvės yra gėda, kad ir lietuviškiausiai kalbąs.

VANDA SRUOGIENĖ: Vadinamieji "saugumo" organai išaugo į baisią įstaigą, kuri demoralizavo visą tautą. Pats principas nepasitikėti piliečiais sudarė kiekvienam doram lietuviui nesaugumo pajautimą, įžeisdavo nuoširdžius patriotus. Geros algos šnipams privedė prie tokio reiškinių, kurį geriausiai iliustruoja tikras gyvenimo pavyzdys. X valsčiaus seniūno (stambaus ūkininko) sūnus, baigęs keturklasę, buvo paklaustas, ką jis toliau darysias. "Eisiu į kunigų seminariją arba į saugumą: čia ir čia dirbti nereikia, o gyvenimas geras, žmonės gerbia ir bijo". Taip jaunimas buvo iš pagrindų demoralizuojamas. Susidarė situacija, kad dar prieš 1939 m. tokie patriotai, kaip Steponas Kairys, Vincas Krėvė, Balys Sruoga ir kt. buvo apstatyti šnipais — šnipais, kurie buvo apmokami ir kurie čia pat apsisukę nuėjo tarnauti ir Hitleriui ir Stalinui... savo žmones į pražūtį veddami... "Saugumo" sistema — tai didžiausia gėda!

Lygia greta pasibaisėtinai augo viešosios policijos galia, greitai tempu riedėjom į "Polizeistaat".

LEONARDAS DAMBRIŪNAS: Gėdingiausiu faktu laikau keturių suvalkiečių, vad. streiko dalyvių, nubaudimą mirties bausme. Kadangi bausmė buvo neproporcinga jų nusikaltimui ir dėl to neteisinga, tai sava valdžia gerokai susikompromitavo, leisdama pirmam valstybės prezidentui susitepti savų žmonių krauju, žmonių, kurie nebuvo savos valstybės išdavikai ar priešai, o tik tuometinės valdžios priešai. Tuo būdu buvo suteptas idealistinis savo valdžios paveikslas, parodant, kad ir sava valdžia saviems žmonėms gali būti žiauri ir neteisinga.

VINCAS RASTENIS: Ne tik dabar, bet jau ir tada, paskutiniaisiais nepriklausomojo gyvenimo metais, man atrodė labiausiai apgailėtina, kad buvo per daug prisirišimo prie tradicinių priemonių krašto gynybos srityje, kad buvo laikoma "piktžodžiavimu" kiekviena užuomina apie persiorganizavimą rengti visą visuomenę partizaniniam ir kultūriniam pasipriešinimui vietoj beviltiškų pastangų atsilaikyti vadinamųjų reguliarių ginkluotų pajėgų narsumu.

VLADAS JAKUBENAS: Kariuomenei užlaikyti išlaidos buvo neproporcingos ir neatitiko realiam reikalui. Tačiau, kariškiją sočiai užlaikant, pavyko išvengti dažnų, kariuomenės vadovaujамų valdžios pasikeitimų, kaip tai esti ispaniškose Amerikos respublikose.

JURGIS GIMBUTAS: Spėju, kad bent keli šios anketos dalyviai primins tą pačią gėdingą Lietuvos nelaimę: tolerancijos užgniaužimą, prisiėmus diktatūrinę vienos valdančios partijos sistemą dvylikai metų. Nemažindamas to liūdno fakto reikšmės, su-

stoju ties kita NL nelaime, dėl kurios tenka ne gėdintis, bet apgailestauti. Tai sostinės Vilniaus su trečdaliu valstybės teritorijos netekimas. Mes žinome lenkų įvykdytą agresiją, lietuvių kariuomenės sunkias pastangas atsilaikyti fronte, bet maža nežinome apie diplomatinius to praradimo užkuliusius. Kyla klausimas, ar tik ne diplomatiniam fronte įvyko lemiamasai pralaimėjimas? Kodėl ir kaip? Žinome, kad lenkai sugebėjo rasti užtarėjų Vilniaus reikalu aukštuose Vakarų sąjungininkų sluogsnuose (marš. Fošas). Ar iš tikrųjų Lietuvos vyriausybė ir jos atstovai užsieniuose darė visa, kas tik buvo įmanoma anais sunkiais 1919-1920 metais, kad išvengtų neteisingo Vilniaus praradimo? Kai kurie faktai, pvz. 1919 m. demarkacijos linijos nustatymas, leidžia manyti, kad, be nesėkmės, buvo padaryta klaidų ir parodyta neapsižiūrėjimo iš lietuvių pusės. (Žr. K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Chicago 1959, psl. 210).

TEODORAS DAUKANTAS: 1938 m. kovo 17 d. lenkiško ultimatumo priėmimas, nes tai buvo visų tolesnių gėdingų nusileidimų anga.

MYKOLAS VAITKUS: Kad, 1940 metais rusams bolševikams užplūstant, nė simboliniu ženklų neparodė pasauliui bei savo ateinančioms kartoms, jog laisvę brangina net iki savo gyvybę padedant už ją, kaip suomiai.

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS: Nykiausias nepriklausomosios Lietuvos gyvenimo įvykis buvo nesipriešinimas Sov. Sąjungos agresijai 1939-1940 m. Iš esmės tai buvo nepriklausomybės išdavimas.

JONAS PAPLĖNAS: Juoda nepriklausomosios Lietuvos istorijos dėme laikau besąlyginę kapituliaciją Sovietų Sąjungai 1940 metais. Ir šiandien, beveik dviejų dešimčių metų perspektyvoje, sunku suprasti ir neįmanoma pateisinti tuometinės koalicinės Lietuvos vyriausybės narių daugumos nenorą pasipriešinti Sovietų Sąjungos invazijai. Tiesa, pasipriešinimas, kad ir simbolinis, būtų pareikalavęs aukų, bet ar ne naivu buvo tikėtis, kad nesipriešinimas ką nors išgelbės?

Nesipriešinimas raudonajai okupacijai (1) susilpnino lietuvių tautos prestižą kitų tautų akyse, (2) davė Krekliui patogų argumentą, kad lietuvių tauta išskėstomis rankomis sutiko "išvaduotojus", ir (3) pažeidė jaunosios kartos patriotinių jausmų ir heroiskumo auklėjimą.

4. KULTŪRA

VLADAS JAKUBENAS: Kaip muzikai, man Lietuvoje nepatiko štai kas: per didelis dėmesys buvo teikiamas Valstybės

Teatrui, operai, baletui, o per mažas gimtosios muzikos kūrybos palaikymui, muzikų kūrinų spausdinimui, chorinės muzikos ugdomui. Paskutinis penkmetis prieš sovietų invaziją čia rodė gero ko pagerėjimo.

Keli galimi komentarai:

1. Skirtingai nuo jaunesnės kartos — intymesnės ir atviresnės tiek žmogiškos, tiek tautinės egzistencijos svarstymuose — vyresniųjų daugelio apskritai **gėdinamasi gėdintis**. Šiuo atžvilgiu, atrodo, bus dar nepasiekta to aukštesnio sąmoningumo, kada patsai komunikacijos nuoširdumas reikalauja lygia dalia tarpusavyje prisipažinti to, kuo didžiuojamasi, kaip to, ko gėdinamasi. Lietuvių visuomenė dar pergyvena priešpsichoanalitinį amžių ir šia prasme tebėra moderniųjų laikų prieangyje. Gali būti, kad tremties nesaugumas daro ypač nepriimtiniu dalyku gėdos prisipažinimu suintyminti tai, kas reikalinga išlaikyti stiprybės šaltiniu, tediskutuotiniu, net ir kritikuojant, kilnioje neasmeniškoje aukštumoje. Gali būti, kad psichologiškai ypač sunku gėdintis dėl to, kas jau nebeatitaisoma, t. y. dėl praeities, kurios net ir likę paminklai iš mūsų atimti. Bet ir apskritai lietuvių galvoje (kaip ir grožinėje literatūroje) dar tebeturima intymumo baimė¹⁾. Tebeieškoma "idealistinio paveikslo". Jo

1. Ar galima būtų, pavyzdžiui, apie lietuviškąją literatūrą taip išsitariani, kaip Lionel Trilling neseniai rašė apie moderniąją šokiruojančiai asmenišką kaip mūsų: ji klausia kiekvieną klausimą literatūrą apskritai: "Jokia literatūra niekada nėra buvusi tokia sima, kuris uždraustas mandagioje draugijoje... Ji klausia, ar mes patenkinti savimi, ar mes išganyti ar prakeikti — labiau negu bet kuo kitu mūsų literatūra yra susirūpinusi išganytu... Nedrįsčiau jos pavadinti religine, bet ji, be abejo, turi tą ypatingą rūpesčio dvasiniu gyvenimu intensyvumą, kurį pastebėjo Hegelis, kai jis kalbėjo apie didįjį modernųjį fenomeną — dvasiškumo sekuliarizaciją". Lionel Trilling, "On the Modern Element in Modern Literature", *Partisan Review*, January-February, 1961, psl. 15. Lietuvių literatūroje kaip tik tie, kurie šias modernaus dva-

siekiant, reikalaujama daug ką užgniaužti (represuoti psichoanalitine prasme). Bet, kaip gerai žinoma psichologams, tai, kas užgniaužiama, — kas negalima aiškiai ir atvirai išreikšti, — nepradingsta, o suranda kokią mažiau aiškų ir atvirą kelią viešumon. Ar nėra dažni senų sąskaitų suvedinėjimai toksai visuomeniškas “užgniaužtojo sugrįžimas”? Ar nebūtų galima jo žymia dalimi išvengti, drauge atvirai formuluojant pilnutinę nepriklausomosios Lietuvos koncepciją, drauge didžiuojantis ir drauge — nes tai yra nuoširdumo sąlyga — gėdinantis?

2. Anketoje išryškėja dvi skirtingos nuomonės dėl NL bendruomeninio charakterio raidos krypties: vieniems blogybės buvo laikini, kūrimosi sąlygų apspręsti pradiniai negalavimai, kitiems, atvirkščiai, pradžia atrodė buvusi idealistinis laikotarpis, o korupcija prasidėjusi su vėlesniu “išponėjimu” (suburžuazėjimu). Kiek šis nuomonių skirtumas atspindi **vertinimo kriterijų** skirtumus ir kiek jis yra nesutarimas dėl faktų? Ar nevertėtų, prieš siekiant suformuluoti daugiau ar mažiau atbaigtą NL vaizdą, išsidirbti kelias skirtingas, bet faktais pagrįstas jos koncepcijas, ir tada stengtis, kiek įmanoma, jas suderinti? Kur baigiasi “istorinio objektyvumo” ribos ir prasideda (teisėtų ir reikalingų) skirtingų vertinimų sritis? Nesinorėtų, kad susiformavęs NL vaizdas turėtų anemišką vadovėlių pobūdį nei kad jam būtų užspaustas vienos, kad ir perdėm jau mūsų tarpe įsivyravusios, ideologijos antspaudas.

3. Keliais atvejais anketoje pastebimas nepriklausomajai Lietuvai buvęs būdingas drąsesnės visuomeninės vaizduotės trūkumas — bruožas, daugelio stebėtojų nuomone, sėkmingai išsaugotas ir tremtyje.

4. Beveik visiškai neturima priekaištų NL kultūri-

sinio intymumo charakteristikas turi, — pavyzdžiui, Antanas Skėma, — yra plačioje skaitančiųjų visuomenėje nepopuliarūs, ir tai kaip tik dėl šių savybių.

niam gyvenimui. Kultūra suteikia daug pagrindo didžia-
vimuisi NL pasiekimais (*Metmenys*, Nr. 3), bet kritikuoti
jos apskritai nenorima. Kultūra yra buvusi didžiausio
savimi pasitenkinimo sritis. Reiktų suabejoti, ar ši nuo-
taika sveika pačiai kultūrai: ar kultūrinis savimi pasi-
tenkinimas nenaikina kūrybos ilgesio ir nežudo visuome-
nėje susidomėjimo ir šiandien tebesimezgančiais tokio
ilgesio vaisiais.

